

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ '73

Η εξέγερση και η μνήμη της

Συζητούν:

1. Τα παιδιά της δικτατορίας:

Κωστής Κορνέτης – Βαγγέλης Καραμανωλάκης

2. Πολυτεχνείο 1973: Ο απόηχος μιας εξέγερσης:

Κατερίνα Λαμπρινού – Ιάσωνας Χανδρινός – Βαγγέλης Καραμανωλάκης



2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ



ΑΣΚΙ | 2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές
Ψηφιακή εκδοτική σειρά

Επιστημονική επίβλεψη σειράς:

Ηλίας Νικολακόπουλος, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Κωστής Καρπόζηλος

Έρευνα – επιμέλεια εκδόσεων – εικονογράφηση:

Μάνος Αυγερίδης, Ιωάννα Βόγλη, Στάθης Παυλόπουλος

Απομαγνητοφώνηση: Αναστασία Μέμμου

Audio restoration: Αχιλλέας Φακόπουλος

Διορθώσεις: Νίκος Θεοδωρόπουλος

Σχεδιασμός εκδόσεων – εικαστική επιμέλεια: Δημήτρης Τσαλκάνης

Το ψηφιακό εκδοτικό πρόγραμμα «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) επιχορηγήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ). Η παρούσα έκδοση προορίζεται αποκλειστικά για εκπαιδευτική και ερευνητική χρήση και απαγορεύεται η χρήση για εμπορικούς σκοπούς και άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος.

© Copyright: ΑΣΚΙ, 2021

Εικόνα εξωφύλλου: Η πρώτη επέτειος από την εξέγερση του Πολυτεχνείου, 22-24/11/1974
(Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ '73

Η εξέγερση και η μνήμη της

Συζητούν:

1. Τα παιδιά της δικτατορίας:

Κωστής Κορνέτης – Βαγγέλης Καραμανωλάκης

2. Πολυτεχνείο 1973: Ο απόηχος μιας εξέγερσης:

Κατερίνα Λαμπρινού – Ιάσωνας Χανδρινός – Βαγγέλης Καραμανωλάκης



2021

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μπορεί ο ιστορικός διάλογος και ο αναστοχασμός γύρω από το παρελθόν να μεταδίδονται στον ραδιοφωνικό «αέρα»; Τα ΑΣΚΙ επιχείρησαν να απαντήσουν καταφατικά μέσω της εβδομαδιαίας ραδιοφωνικής εκπομπής τους «Ιστορία στο Κόκκινο» (κάθε Κυριακή 1-2 μ.μ., Στο Κόκκινο 105,5). Η εκπομπή ξεκίνησε να μεταδίδεται στις 29 Σεπτεμβρίου 2013 και διανύει πλέον τον όγδοο κύκλο της, έχοντας παραγάγει περισσότερες από 200 ώρες συζήτησης και στοχασμού γύρω από το παρελθόν, οπτικοακουστικό υλικό που συστηματικά εμπλουτίζεται και είναι ελεύθερα διαθέσιμο στις ψηφιακές πλατφόρμες Soundcloud (<https://soundcloud.com/aski-6>) και Spotify.

Η συσσώρευση αυτού του πλούσιου αρχειακού υλικού αλλά και η απήχηση των εκπομπών στο κοινό μάς ανέδειξαν νέα ερωτήματα: μπορεί μια προφορική συζήτηση σε ένα ραδιοφωνικό στούντιο να μετασχηματιστεί σε ένα χρηστικό εργαλείο μελέτης και έρευνας του παρελθόντος; Είναι δυνατόν η ιστορική ανάγνωση σημαντικών γεγονότων και η αποκωδικοποίηση της μνήμης τους να εκκινούν με αφορμή την κυκλοφορία ενός βιβλίου, τη διοργάνωση ενός επιστημονικού συνεδρίου, την ολοκλήρωση ενός νέου ερευνητικού προγράμματος; Μπορούμε δηλαδή να ξετυλίγουμε το μπλεγμένο κουβάρι του παρελθόντος μέσα από μικρές, καθημερινές και «εφήμερου» χαρακτήρα αφορμές;

Στόχος της ψηφιακής εκδοτικής σειράς «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» είναι να διαθέσει στο κοινό αυτοτελείς αφηγήσεις για το παρελθόν και την Ιστορία, εικονογραφημένες με πρωτότυπο αρχειακό υλικό προερχόμενο κατεξοχήν από τις συλλογές των ΑΣΚΙ αλλά και από άλλους αρχειακούς φορείς. Οι εκδόσεις που απαρτίζουν τη σειρά στηρίζονται στα απομαγνητοφωνημένα και εκδοτικά επιμελημένα κείμενα των εκπομπών, συνοδευόμενα από βιογραφικά στοιχεία των συνομιλητών και αναγκαίους για τον/την αναγνώστη/τρια υπομνηματισμούς. Οι εκδόσεις πλαισιώνονται ακόμη από χρηστικά εργαλεία έρευνας όπως ενδεικτικές βιβλιογραφίες και συνοπτικά χρονολόγια. Ακολουθώντας την καταστατική αρχή των ΑΣΚΙ για «ανοιχτή πρόσβαση» στη γνώση, κάθε έκδοση είναι ανοιχτής πρόσβασης σε κάθε ενδιαφερόμενο/η.

Τα κριτήρια επιλογής των εκπομπών που περιλαμβάνονται στη σειρά, πέρα από τον χρονολογικό άξονα των δύο αιώνων (19ος-20ός), κινούνται και σε μια προσπάθεια παρουσίασης πρωτότυπων θεματικών και άγνωστων εν πολλοίς ερμηνευτικών προσεγγίσεων, θεματικών που συνδυάζουν το γεγονός με τη μνήμη του και τις «δεύτερες ζωές» του στο δημόσιο πεδίο• στην τέχνη, στον πολιτισμό, στην πολιτική και κοινωνική ζωή, στην ιστοριογραφική συζήτηση, στα μνημεία και στα τοπία, σε κάθε ψηφίδα του παρελθόντος που συνθέτει με την παρουσία της την παρόντική διάσταση. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως κατά τις ταραγμένες δεκαετίες του 1940 και 1960,

και στις μεταβάσεις που πυροδότησε η Μεταπολίτευση, οι εκδόσεις συμπεριλαμβάνουν και παρουσιάζουν αυτοβιογραφικές μαρτυρίες, μεμονωμένες φωνές που εγγράφουν το προσωπικό στο συλλογικό βίωμα.

Κάθε έκδοση ασφαλώς συνιστά μια επιλογή και ως τέτοια αποδέχεται τα όρια, τις ελλείψεις και την αποσπασματικότητα της στη διερεύνηση ενός εκάστοτε θέματος. Θα θεωρεί όμως αυτήν την αποσπασματικότητα προτέρημα, αν οι αναγνώστες/τριες της την αξιοποιήσουν ως έναυσμα για νέα ομαδικά και ατομικά ερευνητικά εγχειρήματα ή αν αποτελέσει ένα βραχύ αλλά περιεκτικό, συγχρόνως ευχάριστο ανάγνωσμα.

Στις 14 Νοεμβρίου 1973, φοιτητές και φοιτήτριες από τις σχολές της Αθήνας συγκεντρώνονται στο Πολυτεχνείο. Η απόφαση για κατάληψη αποτέλεσε τη συνέχεια μιας σειράς φοιτητικών κινητοποιήσεων, με κορύφωση τις καταλήψεις της Νομικής τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του 1973, οι οποίες γνώρισαν την άγρια καταστολή του καθεστώτος και πυροδότησαν εκδηλώσεις συμπαράστασης εντός και εκτός της χώρας. Στο Πολυτεχνείο, όμως, έγινε κάτι διαφορετικό και, ίσως, αναπάντεχο. Την επομένη της κατάληψης αρχίζει να εκπέμπει ο ραδιοφωνικός σταθμός και να καλεί τον κόσμο σε ενεργή αντίσταση ενάντια στη χούντα. Χιλιάδες άνθρωποι πλημμυρίζουν τους δρόμους. Εξέγερση. Οι συγκρούσεις με την αστυνομία μετρούν νεκρούς και τραυματίες. Τη νύχτα της 17ης Νοεμβρίου τανκς και μονάδες καταδρομών γκρεμίζουν την κεντρική πύλη και εισβάλλουν στο ίδρυμα. Εκατοντάδες άνθρωποι συλλημβάνονται, πολλοί βασανίζονται, ενώ κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος και απαγόρευση κυκλοφορίας. Η εξέγερση του Πολυτεχνείου ήταν η αρχή του τέλους της χούντας και το μεγάλο ορόσημο του αγώνα εναντίον της. Η ιστορική αυτή στιγμή θα γίνει επέτειος, με το τελετουργικό και τους διαφορετικούς, κάθε φορά, συμβολισμούς της, θα αποτελέσει κεντρικό θέμα στις εσωτερικές διεργασίες της Αριστεράς, θα τιμηθεί και θα αμφισβητηθεί ξανά και ξανά στον πολιτικό λόγο και στις καθημερινές συζητήσεις, από εχθρούς και φίλους.

Η παρούσα έκδοση, 15η της σειράς «2 Αιώνες σε 21 εκπομπές», είναι αφιερωμένη στους νέους και νέες του Πολυτεχνείου αλλά και, ευρύτερα, στη συμβολή του αντιδικτατορικού αγώνα της νεολαίας στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Στις ραδιοφωνικές συζητήσεις που περιλαμβάνει η έκδοση, ο αντιπρόεδρος των ΑΣΚΙ, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, συζητάει με τρεις ερευνητές που έχουν ασχοληθεί συστηματικά με την εξέγερση, τη μνήμη της, καθώς και τα υποκείμενά της. Στην πρώτη συζήτηση, ο Κωστής Κορνέτης, ο οποίος διδάσκει σύγχρονη ιστορία στο Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Μαδρίτης (AUM), εστιάζει στα «παιδιά της δικτατορίας» και στις διαδικασίες συγκρότησης του φοιτητικού κινήματος της περιόδου 1970–1973, εντάσσοντας το στα ευρύτερα διεθνή νεολογιστικά και σπουδαστικά κινήματα που χαρακτήρισαν τη «μακρά δεκαετία του 1960», καθώς και στις μείζονες κοινωνικές και πολιτιστικές αλλαγές που τα προκάλεσαν. Στη δεύτερη, η πολιτική επιστήμονας Κατερίνα Λαμπρινού, μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, και ο ιστορικός Ιάσωνας Χανδρινός, επιστημονικός συνεργάτης στο Πανεπιστήμιο του Ρέγκενσμπουργκ στη Βαυαρία, συζητούν για την εξέγερση του Πολυτεχνείου, τις εκ των υστέρων αναγνώσεις της και τις μεταπολιτευτικές διαδρομές των ανθρώπων που συμμετείχαν σε αυτήν.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

Ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης είναι αν. καθηγητής θεωρίας και ιστορίας της ιστοριογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ). Είναι πρόεδρος του Ιστορικού Αρχείου του ΕΚΠΑ και αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου των ΑΣΚΙ. Βιβλία του: *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1837-1932* (2006), *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και η ιστορία του 1837-1937* (2014, μαζί με τον Κώστα Γαβρόγλου και τη Χάιδω Μπάρκουλα) και *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων και η καταστροφή τους* (2019, βραβείο από την Ακαδημία Αθηνών). Έχει επιμεληθεί μια σειρά συλλογικούς τόμους για τη χούντα, τη μνήμη της κοινότητας, την ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα, κ.ά. Τον καιρό αυτό προετοιμάζει μια βιογραφία του Γιάνη Κορδάτου.

Ο Κωστής Κορνέτης διδάσκει σύγχρονη ιστορία στο Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Μαδρίτης (UAM). Έχει διδάξει στο Brown, στο New York University, και το University of Sheffield, ενώ ήταν CONEX-Marie Curie Experienced Fellow στο Carlos III, Madrid, και Santander Fellow in Iberian Studies στο St Antony's College της Οξφόρδης. Έχει δημοσιεύσει τη μονογραφία *Τα παιδιά της δικτατορίας. Φοιτητική αντίσταση, πολιτισμικές πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα* (2015, αγγλική έκδοση: 2013) και έχει συνεπιμεληθεί τους τόμους *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δυο αιώνων* (με τους Μάνο Αυγερίδη και Έφη Γαζή, 2015), *Consumption and Gender in Southern Europe since the "Long 1960s"* (με τους Νίκο Παπαδογιάννη και Ειρήνη Κοτσοβίλη, 2016), και *Rethinking Democratisation in Spain, Greece and Portugal* (με την Maria Elena Cavallaro, 2019).

Η Κατερίνα Λαμπρινού είναι διδάκτορας του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου όπου και εκπονεί μεταδιδακτορική έρευνα με θέμα «Δημόσιες Πολιτικές της Χούντας. Η μελέτη του καθεστώτος μέσα από τη νομοθετική παραγωγή της επταετίας». Η διατριβή της *ΕΔΑ: Πολιτική και ιδεολογία, 1956-1967* έχει εκδοθεί σε επεξεργασμένη μορφή (2017). Έχει εργαστεί ως επιστημονική συνεργάτιδα στο Ιστορικό Αρχείο της ΓΣΕΕ, το Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο, τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας και έχει διδάξει στο Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι μέλος της συντακτικής ομάδας του περιοδικού *Αρχειοτάξιο*.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

Ο Ιάσωνας Χανδρινός είναι ιστορικός, απόφοιτος του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ. Το 2015 υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή, η οποία κυκλοφόρησε σε βιβλίο με τίτλο *Πόλεις σε πόλεμο (1939-1945). Ευρωπαϊκά αστικά κέντρα υπό γερμανική κατοχή* (2018). Έχει εκδώσει επίσης τα βιβλία *Το τιμωρό χέρι του λαού. Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944* (2012), *Όλη Νύχτα Εδώ. Μια προφορική ιστορία της Εξέγερσης του Πολυτεχνείου* (2019) και *Συναγωνιστές. Το ΕΑΜ και οι εβραίοι της Ελλάδας* (2020). Από το 2007 έως το 2017 εργάστηκε ως ειδικός συνεργάτης του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος (ΕΜΕ) Από το 2016 είναι επιστημονικός συνεργάτης και επισκέπτης καθηγητής στην Έδρα Ευρωπαϊκής Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Ρέγκενσμπουργκ, όπου από τον Οκτώβριο του 2018 εκπονεί μεταδιδακτορική έρευνα με θέμα «Ελληνες στο Γ΄ Ράιχ: Αιχμαλωσία-καταναγκαστική εργασία-εργατική μετανάστευση» ως υπότροφος του κρατικού ιδρύματος Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG).

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ



«Τα παιδιά της δικτατορίας»

Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 6/3/2016

Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος

Μουσική επιμέλεια: Θανάσης Μήνας

Ηχητική επιμέλεια: Σπύρος Παπακώστας

Οργάνωση παραγωγής: Νατάσσα Δομνάκη

Μπορείτε να την ακούσετε στο Soundcloud: <https://soundcloud.com/aski-6/632016a>



Μουσική εκπομπής:

The Beatles, *While My Guitar Gently Weeps*

Μίκης Θεοδωράκης & Αντώνης Καλογιάννης, *Το μεσημέρι*

The Doors, *When the Music's Over*

Διονύσης Σαββόπουλος, *Η Δημοσθένους λέξις*

Eric Burdon, *Tobacco Road*

1. Τα παιδιά της δικτατορίας

Συζητούν: Κωστής Κορνέτης (Κ.Κ.) – Βαγγέλης Καραμανωλάκης (Β.Κ.)

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Βαγγέλης Καραμανωλάκης: Αγαπητές φίλες και φίλοι, καλημέρα. Είμαι ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης και σας καλωσορίζω από τα φιλόξενα μικρόφωνα του 105,5 Στο Κόκκινο. Έχω σήμερα την τιμή και τη χαρά να φιλοξενώ στο στούντιο τον ιστορικό Κωστή Κορνέτη, με αφορμή την έκδοση, στην ελληνική γλώσσα, του βιβλίου του *Τα παιδιά της Δικτατορίας*,¹ ένα βιβλίο αφιερωμένο σε αυτό που συνήθως ονομάζουμε «γενιά του Πολυτεχνείου». Ο Κωστής έχει ήδη μακρά σταδιοδρομία ως ιστορικός· έχει διδάξει σε διάφορα πανεπιστήμια του εξωτερικού ως επισκέπτης καθηγητής, ανάμεσά τους στο Μπράουν στις ΗΠΑ, ενώ πλέον διδάσκει στο τμήμα Σύγχρονης Ιστορίας του Αυτόνομου Πανεπιστημίου της Μαδρίτης (UAM). Τα τελευταία χρόνια εργάζεται στο πεδίο που ονομάζουμε ιστορία των μεταβάσεων από δικτατορικά σε δημοκρατικά καθεστώτα, με κυρία αναφορά, στην περίπτωση του, τις χώρες του μεσογειακού Νότου στη δεκαετία του 1970.



Η μελέτη του Κωστή Κορνέτη, για την οποία θα συζητήσουμε σήμερα, είναι η πρώτη ολοκληρωμένη μελέτη από έναν νεότερο ιστορικό, ο οποίος ηλικιακά δεν ανήκει στη γενιά που περιγράφει. Θυμίζω ότι το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα, το Πολυτεχνείο και η γενιά του, έχουν ήδη απασχολήσει πολύ τη βιβλιογραφία, κυρίως, όμως, με κείμενα που προέρχονται από την ίδια τη γενιά του Πολυτεχνείου, η οποία θέλησε πολύ γρήγορα να καταγράψει την εμπειρία της σε μαρτυρίες, σε χρονικά, σε ιστορίες. Εδώ όμως έχουμε κάτι διαφορετικό. Έχουμε μια μελέτη ολοκληρωμένη, από έναν επαγγελματία ιστορικό, μια μελέτη αναφοράς, θα έλεγα, η οποία θα αποτελέσει ένα ορόσημο για τις επόμενες που ελπίζω ότι θα ακολουθήσουν. Θέλω να σταθώ ιδιαίτερα σε δύο χαρακτηριστικά της που είναι για μένα εξαιρετικά σημαντικά: πρώτον, στην ένταξη της ελληνικής περίπτωσης στο διεθνές πλαίσιο της εποχής και, δεύτερον, στη χρήση –με μαεστρία θα έλεγα– ενός ιδιαίτερα εκτεταμένου υλικού από προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων που συμμετείχαν στα γεγονότα. Πρόκειται για ένα πραγματικά πολύτιμο υλικό, που νομίζω ότι, καθώς ο καιρός θα περνάει, θα γίνει ακόμη πολύτιμότερο. Θα τα δούμε, όμως, όλα αυτά αναλυτικά στη συζήτησή μας. Θα ήθελα, καταρχάς, να ευχαριστήσω τον Κωστή για την παρουσία του εδώ και να ξεκινήσω ρωτώντας τον για τον τίτλο του βιβλίου· ποια είναι αυτά τα παιδιά της δικτατορίας; Πόσο παιδιά της ήταν στην πραγματικότητα;

1. Κωστής Κορνέτης, *Τα παιδιά της δικτατορίας. Φοιτητική αντίσταση, πολιτισμικές πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, μτφ.: Πελαγία Μαρκέτου, Αθήνα, Πόλις, 2015.

Κωστής Κορνέτης: Βαγγέλη, καταρχάς, ευχαριστώ πάρα πολύ για τα καλά σου λόγια και για την πρόσκληση. Είναι μεγάλη μου χαρά να βρίσκομαι εδώ και ήθελα να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ και σε σένα και στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, τα οποία στάθηκαν πολύτιμοι αρωγοί στην έρευνά μου. Ο τίτλος *Τα παιδιά της δικτατορίας* έχει να κάνει καταρχήν με το γεγονός ότι ο όρος «γενιά», που γενικά με απασχολεί ως έννοια και προσπάθησα να τη μελετήσω και θεωρητικά, πέρα από το καθαρά εμπειρικό κομμάτι, έχει κάποια προβληματικά στοιχεία· είναι λίγο μια έωλη κατηγορία, όπως ξέρουμε. Οι νέοι, οι οποίοι δραστηριοποιούνται ενάντια στο καθεστώς των συνταγματαρχών, χωρίζονται σε διαφορετικές ηλικιακές κατηγορίες, αν και κατά βάση ανήκουν στην ίδια βιολογική γενιά. Προσπάθησα, όμως, να ξεφύγω λίγο από τον στενό ορισμό της γενιάς και ο όρος «τα παιδιά της δικτατορίας» ήταν μέσα στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας. Παράλληλα, ήταν και ένα κλείσιμο του ματιού στη διάσημη φράση «τα παιδιά του Μαρξ και της κόκα κόλα», από τη γνωστή ταινία του Ζαν-Λυκ Γκοντάρ *Αρσενικό-Θηλυκό* του 1966,² η οποία είναι μια ταινία-ορόσημο γενικά για τις νεανικές κουλτούρες της εποχής, λίγο πριν τον Μάη του '68. Από τη μια, έχουμε μια γενιά η οποία έχει ένα πάρα πολύ έντονο ιδεολογικό πρόταγμα· από την άλλη, όμως, επηρεάζεται και από όλα τα ποπ στοιχεία της εποχής: την ποπ μουσική, τον καταναλωτισμό και όλα όσα συναντάμε και στην ελληνική περίπτωση, κατά τη γνώμη μου, παρά την ύπαρξη του δικτατορικού καθεστώτος.

NEANIKES ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ ΚΑΙ «ΜΑΚΡΑ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '60»

B.K.: Ένα απ' τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία της δουλειάς σου είναι ακριβώς αυτή η ένταξη της ελληνικής περίπτωσης στο διεθνές πλαίσιο. Χρησιμοποιείς, άλλωστε, έναν όρο, που τον τελευταίο καιρό χρησιμοποιείται όλο και πιο συχνά στη βιβλιογραφία, αυτόν της «μακράς δεκαετίας του '60», μέσα στην οποία η περίπτωση του ελληνικού Πολυτεχνείου, όπως και άλλες, εγγράφονται σε αυτό που θα λέγαμε ύστερη περίοδό της. Επίσης, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρων ο τρόπος με τον οποίον αντιμετωπίζεις όλο αυτό που ονόμασες, προηγούμενης, ποπ κουλτούρα: ως κάτι τελικά θετικό για τη συνειδητοποίηση αυτής της γενιάς. Θα ήθελες να σχολιάσεις περισσότερο αυτό το ζήτημα;

K.K.: Ναι. Καταρχάς ο όρος «μακρά δεκαετία του '60» εισήχθη για πρώτη φορά από τον Άρθουρ Μάργουικ,³ ο οποίος θεωρούσε –αν και είχε κάποιες άλλες χώρες στον νου του– ότι υπάρχουν πάρα πολλές συνέχειες, ενώ κάποιες διεργασίες ξεκίνησαν στα τέλη του '50 και ολοκληρώθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '70. Εντάσσοντας την Ελλάδα στο παράδειγμα της «μακράς δεκαετίας του '60», προσπάθησα να τη βάλω σ' ένα διεθνές πλαίσιο και να συνομιλήσω με τη διεθνή βιβλιογραφία, αλλά και με όλες τις εξελίξεις εκείνης της εποχής σε άλλες χώρες, ουσιαστικά βγάζοντάς τη λίγο απ' τον απομονωτισμό της ελληνικής εξαίρεσης. Η ιδέα ήταν να κοιτάξω και τις συνέχειες, εκτός από τις τομές. Το 1967, από τη μια, είναι μια πολιτική τομή, επιβάλλεται ένα δικτατορικό καθεστώς το οποίο ανακόπτει πάρα πολύ βίαια και απότομα όλη αυτήν τη «χαμένη άνοιξη»,⁴ τον περίφημο, μοιλονότι σταδιακό, εκδημοκρατισμό της ελληνικής κοινωνίας και της πολιτικής σκηνής. Από την άλλη, όμως, υπάρχουν και πολλές συνέχειες σε διάφορες διεργασίες που είχαν ξεκινήσει ήδη όσον αφορά, για παράδειγμα, την αστικοποίηση, τη μαζικοποίηση του τουρισμού και τη μαζική κουλτούρα εν γένει. Για να έρθω και στο δεύτερο σκέλος του ερωτήματός σου: κατά τη γνώμη μου, η μαζική κουλτούρα έχει και θετικά στοιχεία, αλλά στην έως τώρα βιβλιογραφία, τουλάχιστον όσον αφορά στην ελληνική περίπτωση, συναντάμε και αρκετές αρνητικές αναφορές· θεωρείται ότι η ποπ κουλτούρα μπορεί να είναι αλλοτριωτική ή να δημιουργεί μια παθητικότητα στους νέους.

B.K.: Είναι ενδιαφέρον αυτό που λες. Μέσα σε όλη αυτήν την ηρωική γενεαλογία που δημιουργείται γύρω από το φοιτητικό κίνημα, υπό την επιρροή του αντιδικτατορικού αγώνα, η μαζική κουλτούρα μοιάζει να μη χωράει, να αντιμετωπίζεται ως αρνητική επιρροή.

K.K.: Ισχύει αυτό. Το σημαντικό, βέβαια, είναι να ξαναγυρίσουμε λίγο στην ίδια την εποχή, να προσπαθήσουμε να ιστοριοποιήσουμε τις νεανικές υποκουλτούρες της, τα «subcultures», όπως λέγονται, και να δούμε κάποιες ενδιαφέρουσες

2. Πρόκειται για μεσότιτλο ο οποίος προβάλλεται στη διάρκεια της ταινίας του Jean-Luc Godard *Masculin-Féminin* [*Αρσενικό-Θηλυκό*], 1966. Η πλήρης φράση είναι «Ce film pourrait s'appeler les enfants de Marx et de coca-cola» [*Αυτή η ταινία θα μπορούσε να ονομάζεται τα παιδιά του Μαρξ και της κόκα κόλα*].

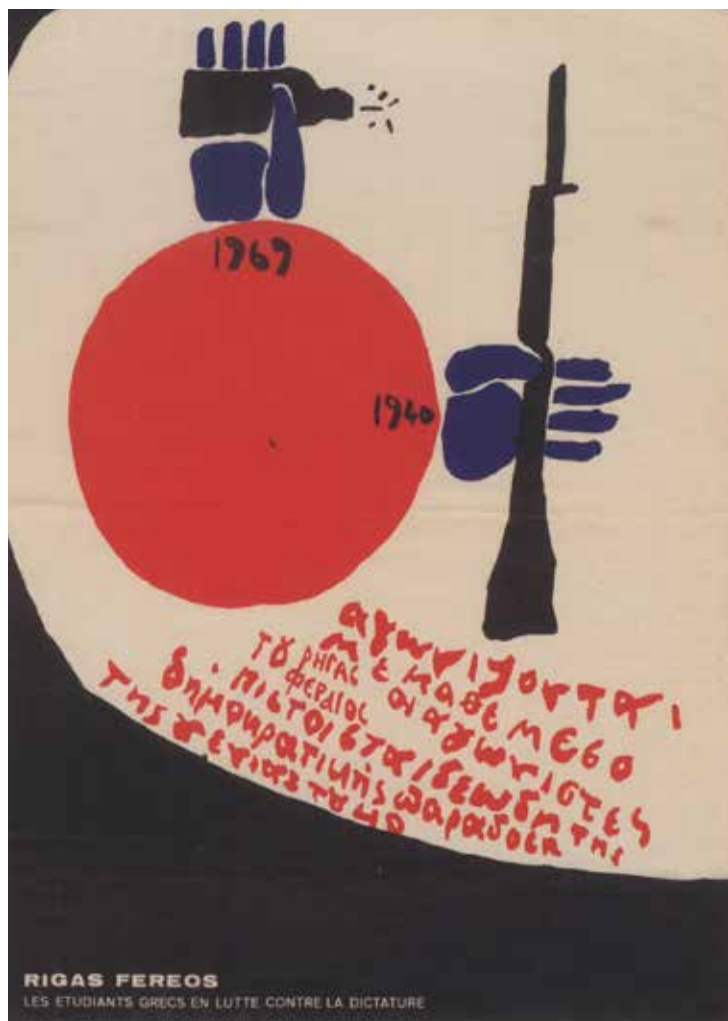
3. Ο Arthur John Brereton Marwick (1936–2006) ήταν βρετανός ιστορικός, με μακρά θητεία στο Open University. Βλ. Arthur Marwick, *Εισαγωγή στην ιστορία*, μτφ.: Κρίστη Τρίγκου, Αθήνα, Κουτσουμπός, 1985. Ο Marwick εισήγαγε τη συγκεκριμένη έννοια στο *The Sixties: Social and Cultural Transformation in Britain, France, Italy and the United States, 1958–74*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1999.

4. Αναφέρεται στην περίοδο διακυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου από το 1963, την παραίτηση του Γεώργιου Παπανδρέου ύστερα από τη ρήξη του με το Παλάτι και τα Ιουλιανά του 1965. Η φράση προέρχεται από τον τίτλο του βιβλίου του Στρατή Τσίρκα *Η χαμένη άνοιξη*, Αθήνα, Κέδρος, 1976.

προσμίξεις που υπάρχουν μεταξύ τους. Πιο συγκεκριμένα, είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι η δικτατορία φέρνει πολύ κοντά «διαφορετικές» φυλές νέων, οι οποίες δεν είχαν απολύτως καμία σχέση μεταξύ τους τα προηγούμενα χρόνια. Για παράδειγμα, πριν το '67 οι λεγόμενοι γιεγιέδες, που ήταν λίγο απολίτικοι, που άκουγαν τους Forminx και παρακολουθούσαν τον Μαστοράκη· αυτή η «χρυσή νεολαία» έρχεται, μέσα στη δικτατορία, κοντά στους πολιτικοποιημένους νέους. Ένα πολύ ενδιαφέρον πλαίσιο αυτής της πρόσμιξης είναι, για παράδειγμα, το *Κύτταρο*. Σε μια συνέντευξη με τον Διονύση Σαββόπουλο τον είχα ρωτήσει ποιοι έρχονταν στο *Κύτταρο* και μου είχε πει ότι στην αρχή ήταν λίγο διαχωρισμένα τα πράγματα: ήταν οι γιεγιέδες, ήταν και οι πολιτικοποιημένοι, αλλά από ένα σημείο και μετά άρχισαν να συνομιλούν. Και αυτό το βλέπουμε και στο αισθητικό κομμάτι· κάποια στοιχεία αντικουλτούρας, όπως το μακρύ μαλλί, περνούν πλέον και στους αριστερούς επαναστατημένους νέους εκείνης της εποχής. Πριν το '67, το στιλ των αριστερών ιδεολόγων είναι τελείως διαφορετικό: είναι πολύ «clean cut», πολύ σοβαροί, με τα σακάκια τους και τις γραβάτες τους.

ΟΙ ΛΑΜΠΡΑΚΗΔΕΣ ΚΑΙ Η «ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ»

Β.Κ.: Στο βιβλίο σου κάνεις μια διάκριση ανάμεσα σε αυτούς που ονομάζεις «γενιά του Ζ», γενιά των Λαμπράκηδων, θα λέγαμε, και σε αυτούς που ονομάζεις «γενιά του Πολυτεχνείου», αν και πρόκειται για την ίδια ή σχεδόν την ίδια βιολογική γενιά. Και συμφωνώ με αυτήν τη διάκριση, γιατί η γενιά των Λαμπράκηδων, τους οποίους η δικτατορία βρίσκει πιο στα φοιτητικά τους χρόνια, είναι εκείνη η οποία αναλαμβάνει να οργανώσει την αντίσταση την πρώτη περίοδο – μια αντίσταση πολύ δύσκολη και σκληρή, καθώς στην πραγματικότητα συναντά την απάθεια της κοινωνίας. Αυτοί οι άνθρωποι συγκροτούν τις πρώτες ομάδες για τις οποίες μιλάς, τον Ρήγα Φεραίο και άλλες νεολαϊστικές ομάδες, οι οποίες, στην πραγματικότητα, πολύ γρήγορα διαλύονται και τα μέλη τους βασανίζονται, δικάζονται και φυλακίζονται. Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, κάνεις μια τομή ανάμεσα σε αυτήν την πρώτη γενιά, τη γενιά του Ζ, και στη γενιά των παιδιών της δικτατορίας. Θα ήθελα να μιλήσουμε λίγο περισσότερο γι' αυτήν τη γενιά του Ζ, της οποίας, με έναν τρόπο, η συμβολή –και οι ίδιοι νομίζω ότι το πιστεύουν– υποσκελίστηκε σε σχέση με αυτήν της γενιάς του Πολυτεχνείου, αλλά επίσης να μιλήσουμε και για τις σχέσεις ανάμεσα στις δύο αυτές γενιές.



Κ.Κ.: Ναι, υπάρχει αυτή η αίσθηση ότι κάπως υποσκελίστηκαν γιατί το Πολυτεχνείο –και μεταπολιτευτικά– θεωρείται το πιο κομβικό γεγονός στην αντίσταση ενάντια στη δικτατορία. Το Πολυτεχνείο τράβηξε όλα τα φώτα της δημοσιότητας, θα λέγαμε. Συνεπώς, νιώθουν λίγο «ριγμένοι» κάποιοι από αυτούς. Θυμάμαι πως σε κάποιες συνεντεύξεις μου έβγαλαν ένα τέτοιο παράπονο. Είναι αλήθεια, επίσης, ότι αυτά τα παιδιά έζησαν τις πιο σκληρές συνθήκες της δικτατορίας, ακριβώς γιατί βρέθηκαν σε αυτό το μεταίχμιο· από τις συνεχείς διαδηλώσεις, κινητοποιήσεις και όλον αυτόν τον αναβρασμό της ελληνικής κοινωνίας από το '63 και μετά –γιατί σαφέστατα τους καθόρισε και τους ενοποίησε πολιτικά η δολοφονία Λαμπράκη– φτάνουν στο '67 και προσπαθούν να οργανωθούν. Τα πράγματα στα πανεπιστήμια είναι τελείως παγωμένα, τα παιδιά αυτά κάνουν κάποιες προσπάθειες, δημιουργούν κάποια παράνομα δίκτυα, αλλά αυτή η διαδικασία, τη στιγμή εκείνη, είναι πάρα πολύ δύσκολη. Με άλλα λόγια, όντως προσπαθούν να λειτουργήσουν και λίγο δονκιχωτικά, κατά κάποιο τρόπο, γιατί είναι πάρα πολύ μόνοι τους

Αφίσα της φοιτητικής αντιδικτατορικής οργάνωσης «Ρήγας Φεραίος», φιλοτεχνημένη από τον Β. Σκρουμπέλο, 1969 (ΑΣΚΙ / Συλλογή Γιώργου Κουκουλιέ)



Μέλη της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμράκη, 1966 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

και πάρα πολύ λίγιοι. Είναι μια τρομακτικά μικρή και ισχνή μειοψηφία σε έναν φοιτητικό χώρο όπου επικρατεί απόλυτη παγωμάρα...

Β.Κ.: ...και απόλυτη τρομοκρατία, θα πρέπει να θυμίσουμε. Τα τρία πρώτα χρόνια της δικτατορίας, με τη λογοκρισία και με όλα τα μέτρα που παίρνουν στο πανεπιστήμιο, είναι όντως πολύ δύσκολα.

Κ.Κ.: Είναι πολύ δύσκολα χρόνια: υπάρχουν οι στρατιωτικοί επίτροποι στα πανεπιστήμια, ο στρατιωτικός νόμος είναι σε πλήρη ισχύ στη χώρα, εφαρμόζεται προληπτική λογοκρισία, εννοείται ότι έχουν διαλυθεί όλοι οι φοιτητικοί σύλλογοι, συνεπώς ο φοιτητικός συνδικαλισμός είναι ανύπαρκτος. Οπότε, από μια άποψη, το ότι υπάρχουν αυτές οι δραστηριότητες είναι πάρα πολύ σημαντικό. Προσπαθούν κιόλας να δείξουν, μέσα από τρικάκια, μέσα από κάποια εκρηκτικά χαμηλής ισχύος σε συμβολικά σημεία, μέσα από συνθήματα κ.λπ., ότι κάτι κινείται, ότι υπάρχει κάποια αντίσταση, ότι αυτό το καθεστώς δεν είναι πανίσχυρο, τέλος πάντων. Προσπαθούν, επίσης, να περάσουν και ένα μήνυμα προς το εξωτερικό. Σε κάθε περίπτωση, η αλήθεια είναι ότι η γενιά του Ζ ή οι Λαμράκηδες, που προέρχονται κυρίως από το φιλειρηνικό κίνημα, ξαφνικά προσπαθούν, από τη μια μέρα στην άλλη, να μετατραπούν όχι ακριβώς σε αντάρτες πόλης, αλλά σε ανθρώπους οι οποίοι μπορούν να λειτουργήσουν σε παράνομα δίκτυα, ακόμα και να τοποθετήσουν εκρηκτικά, γεγονός που καθιστά εξαιρετικά δύσκολο, έως αδύνατο, αυτό τους το εγχείρημα. Οι δίκες, βέβαια, αυτών των οργανώσεων, κυρίως του Ρήγα Φεραίου, του Κινήματος 20ής Οκτώβρη και της Λαϊκής Πάλης⁵

5. Το Κίνημα 20ής Οκτώβρη ήταν αντιδικτατορική οργάνωση, η οποία δημιουργήθηκε στις 20 Οκτωβρίου 1969. Ήταν προσανατολισμένη στη δυναμική αντίσταση, τοποθετώντας εκρηκτικούς μηχανισμούς. Ουσιαστικά διαλύθηκε στις 20 Οκτωβρίου 1971 με τη σύλληψη και βαριά καταδίκη του Νίκου Μανιού και άλλων μελών της οργάνωσης. Η Λαϊκή Πάλη ήταν αντιδικτατορική οργάνωση που έδρασε στη Θεσσαλονίκη την περίοδο 1967-1969. Ιδρύθηκε τον Μάιο του 1967 ως Σπουδαστική Πάλη από φοιτητές που ανήκαν στον τροτσικιστικό χώρο. Την άνοιξη του 1969 μετονομάστηκαν σε Λαϊκή Πάλη και αποφάσισαν να στραφούν προς τη δυναμική αντίσταση. Τα μέλη της οργάνωσης συνελήφθησαν τον Σεπτέμβριο του 1969, την ημέρα που σχεδίαζαν να τοποθετήσουν εκρηκτικούς μηχανισμούς. Στη δίκη που ακολούθησε, τα μέλη της καταδικάστηκαν σε βαρύτατες ποινές. Μέλη της οργάνωσης μεταξύ άλλων ήταν ο Τριαντάφυλλος Μπαταφίδης, ο Αντώνης Λιάκος, ο Τάσος Δαρβέρης κ.ά.



Φωτογραφία από τη δίκη των μελών της Λαϊκής Πάλης. Διακρίνονται οι Τριαντάφυλλος Μπαφίδης, Τάσος Δαρβέρης, Σταύρος Κατσάρος, Αντώνης Λιάκος, 2/1970 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

στη Θεσσαλονίκη – μια πολύ ενδιαφέρουσα και σημαντική οργάνωση – γίνονται σημείο αναφοράς και για την επόμενη γενιά. Να θυμίσω ότι αυτό που ονομάζουμε «γενιά του Ζ» είναι κυρίως άνθρωποι που έχουν γεννηθεί, χοντρικά, από το '44 έως το '49, δηλαδή μέσα στον Εμφύλιο, ενώ η επόμενη γενιά είναι από το '49 και μετά. Υπάρχει, όμως, μια ενδιαφέρουσα σύνδεση ανάμεσα σ' αυτές τις δύο γενιές.

Β.Κ.: Να θυμίσω επίσης ότι οι μαρτυρίες αυτών των ανθρώπων, όπως του Γιάννη Καούνη, του Φώτη Προβατά⁶ και άλλων που βασανίστηκαν, κυκλοφόρησαν στην Ευρώπη πάρα πολύ και ουσιαστικά αποτέλεσαν ένα από τα στοιχεία που συντέλεσαν στη διεθνή απομόνωση του καθεστώτος. Αυτό είναι όντως κάτι που νομίζω ότι πρέπει να τους το αναγνωρίσουμε.

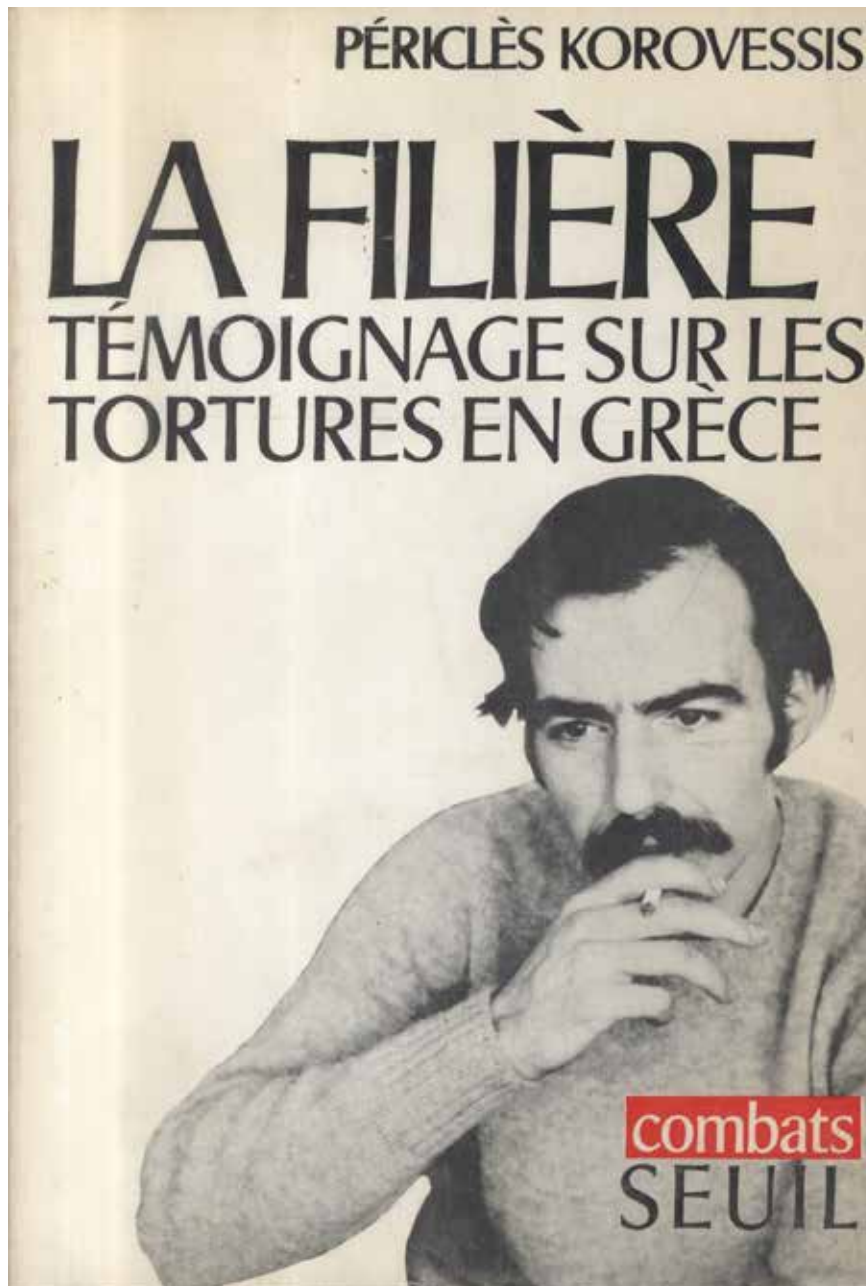
Κ.Κ.: Απόλυτα. Όπως και του Περικλή Κοροβέση, της Κίττυς Αρσένη...⁷

6. Ο Γιάννης Καούνης (1944-) είναι δικηγόρος, ο οποίος την περίοδο της δικτατορίας ανέπτυξε πλούσια αντιδικτατορική δράση. Προδικτατορικά ήταν μέλος αρχικά της Νεολαίας ΕΔΑ και στη συνέχεια της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη (ΔΝΛ). Μετά την επιβολή της δικτατορίας, οργανώθηκε στο Πατριωτικό Μέτωπο (ΠΑΜ) και υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Πανελληνίας Αντιδικτατορικής Οργάνωσης Νέων Ρήγας Φεραίου. Συνελήφθη για την αντιστασιακή του δράση τον Οκτώβριο του 1969 και καταδικάστηκε σε ποινική κάθειρξη. Αποφυλακίστηκε τον Αύγουστο του 1973. Ο Φώτης Προβατάς είναι πολιτικός μηχανικός, ο οποίος από το 1978 υπηρετεί σε διάφορες θέσεις τον Δήμο Αθηναίων και άλλους θεσμούς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Προδικτατορικά ήταν μέλος της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη (ΔΝΛ), ενώ μετά την επιβολή της δικτατορίας οργανώθηκε στην Πανελλήνια Αντιδικτατορική Οργάνωση Σπουδαστών Ρήγας Φεραίου. Για την αντιστασιακή του δράση συνελήφθη, βασανίστηκε και φυλακίστηκε.

7. Ο Περικλής Κοροβέσης (1941-2020) ήταν λογοτέχνης, ποιητής και πολιτικός της Αριστεράς. Την περίοδο της δικτατορίας συνελήφθη, βασανίστηκε και φυλακίστηκε. Την εμπειρία του βασανισμού και της φυλάκισής του την κατέγραψε στο βιβλίο του *Ανθρωποφύλακες*. Το βιβλίο κυκλοφόρησε το 1969 στη Γενεύη και γρήγορα μεταφράστηκε σε πάρα πολλές γλώσσες. Η κατάθεσή του στο Συμβούλιο της Ευρώπης έπαιξε σημαντικό ρόλο για την αποπομπή της Ελλάδας. Η Κίττυ Αρσένη (1935-2013) ήταν ηθοποιός και σκηνοθέτιδα. Την περίοδο της δικτατορίας οργανώθηκε στο Πατριωτικό Μέτωπο (ΠΑΜ). Συνελήφθη το καλοκαίρι του 1967, βασανίστηκε και καταδικάστηκε σε ποινή φυλάκισης. Την εμπειρία του βασανισμού της την κατέγραψε στο βιβλίο της *Μπουμπουλίνας* 18. Η κατάθεσή της στο Συμβούλιο της Ευρώπης έπαιξε σημαντικό ρόλο για την αποπομπή της Ελλάδας.

Β.Κ.: Έχεις απόλυτο δίκιο, είναι πολλοί.

Κ.Κ.: Είναι πολύς κόσμος και, όντως, αυτές οι μαρτυρίες κυκλοφορούν σε πάρα πολλές γλώσσες· για παράδειγμα, του Κοροβέση κυκλοφορεί από τα σουηδικά μέχρι, ας πούμε, τα γερμανικά. Υπάρχει, επίσης, και ένα κύμα ευαισθητοποίησης στο εξωτερικό· με αυτό ασχολούμαι έως έναν βαθμό και στο βιβλίο, αλλά η κάθε περίπτωση θα μπορούσε να είναι από μόνη της ένα ή περισσότερα βιβλία. Εγώ μελέτησα λίγο την Ιταλία και τη Γαλλία, αλλά είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον να ερευνηθούν τα δίκτυα που σχηματίζουν οι έλληνες μετανάστες και οι έλληνες φοιτητές του εξωτερικού με τους ανθρώπους που είναι στην Ελλάδα. Αυτοί οι άνθρωποι βρίσκονται πολύ κοντά στα κινήματα και σε όσα συμβαίνουν στο εξωτερικό, και μεταφέρουν αυτήν τους την εμπειρία. Δηλαδή, ερχόμενοι στην Ελλάδα, εκτός από την υλική υποστήριξη, μεταφέρουν και αυτήν την εμπειρία: την αίσθηση ότι το ελληνικό κίνημα μπορεί να είναι και κομμάτι ενός ευρύτερου διεθνούς κινήματος.

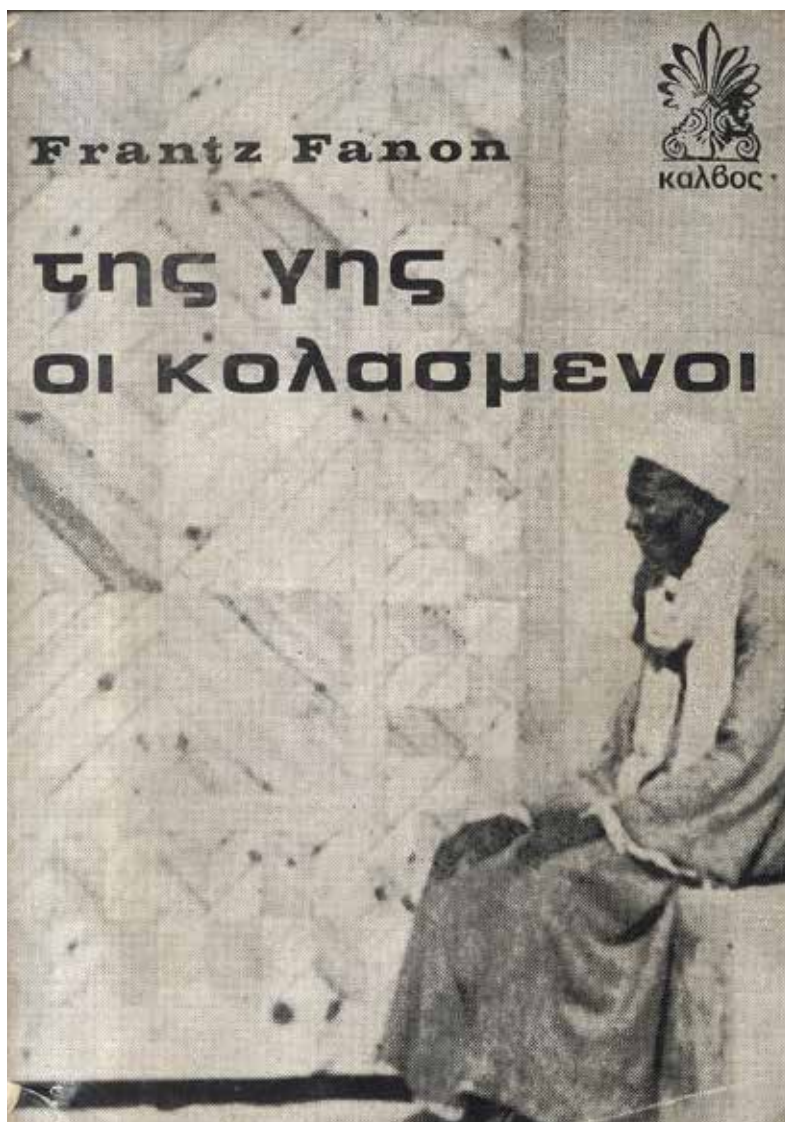


*Η πρώτη έκδοση του βιβλίου του Περικλή Κοροβέση
Ανθρωποφύλακες, Editions du Seuil, Παρίσι, 1969 (ΑΣΚΙ / Βιβλιοθήκη
Φίλιππου Ηλιού)*

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΡΟΕΣ ΚΑΙ ΡΩΓΜΕΣ: Η ΝΕΑΝΙΚΗ ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ

Β.Κ.: Οι Έλληνες που βρίσκονται στο εξωτερικό –θυμίζω ότι βρισκόμαστε σε μια εποχή μεγάλης φοιτητικής μετανάστευσης– χάρη στους διαύλους επικοινωνίας που έχουν με το εσωτερικό φέρνουν καινούργια πράγματα, φέρνουν ιδέες και αντιλήψεις που κυριαρχούν στις χώρες όπου φοιτούν. Άλλωστε, είναι ακριβώς παιδιά της δικτατορίας, μια καινούργια γενιά, δηλαδή όχι σεσημασμένη όπως η προηγούμενη. Θα ήθελα, πριν το συζητήσουμε περισσότερο, να επισημάνω ότι στο βιβλίο σου ξεφεύγεις από μια λογική απλώς και μόνο πολιτικών αναλύσεων ή σκέψεων γύρω από τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται το αριστερό κίνημα μετά τον Μάη του '68 και θέτεις στο επίκεντρο τον πολιτισμό. Με άλλα λόγια, ένα από τα μεγαλύτερα κέρδη του βιβλίου είναι ότι αναδεικνύεις τον τρόπο με τον οποίο τα πολιτιστικά ρεύματα λειτουργούν συγκροτητικά γι' αυτήν τη γενιά. Θα ήθελα, λοιπόν, να το συζητήσουμε αυτό: με ποιο τρόπο αυτά τα νέα ρεύματα, είτε έρχονται μέσα από τις εκδόσεις βιβλίων είτε από τους ίδιους τους φοιτητές που πηγαionoέρχονται στη χώρα, βοηθούν ώστε να συγκροτηθούν ως γενιά οι νέοι που βρίσκονται εδώ;



Κ.Κ.: Αυτή η διαδικασία είναι καθοριστικής σημασίας. Από την αρχή θεωρούσα ότι υπάρχουν πολύ έντονες πολιτισμικές ροές μέσα από όλα αυτά τα δίκτυα, οι οποίες φτάνουν στην Ελλάδα – παρά την άποψη που επικρατεί, ότι δηλαδή η δικτατορία ήταν, τέλος πάντων, ένα αυταρχικό καθεστώς το οποίο ήταν ερμητικά κλειστό και δεν περνούσε τίποτα. Μετά το '69 και την άρση της προληπτικής λογοκρισίας –το οποίο είναι ένα καταλυτικό γεγονός για τις μετέπειτα εξελίξεις στον χώρο των ιδεών, για τον οποίον μιλάμε– περνούν πολλά πράγματα, αν και συχνά παραμορφωμένα. Δηλαδή, από τα τέλη του '69 με αρχές '70, παρατηρούμε μια εκδοτική έκρηξη: δημιουργούνται 150 νέοι εκδοτικοί οίκοι –όπως, για παράδειγμα, οι εκδόσεις Κάλβος, που είναι από τους πρώτους– οι οποίοι ειδικεύονται κυρίως στο πολιτικό βιβλίο. Με άλλα λόγια, δεν χρειάζεται πια να έρθει ο Έλληνας φοιτητής από το Παρίσι, τη Ρώμη ή το Βερολίνο και να κουβαλήσει μαζί του τα πρωτοποριακά –ακόμα και τα μαρξιστικά– βιβλία της εποχής, γιατί κυκλοφορούν πλέον και στην Ελλάδα των συνταγματαρχών σε ελληνική μετάφραση, σε φθηνές χαρτόδετες και εύκολα προσβάσιμες εκδόσεις. Αυτό το γεγονός συμβάλλει στη συγκρότηση αυτής της γενιάς.

Παράλληλα, είναι σημαντικές και κάποιες διαφοροποιήσεις μέσα στο ίδιο το καθεστώς. Το καθεστώς αποφασίζει να εφαρμόσει το πείραμα της λεγόμενης «ελεγχόμενης

Frantz Fanon, Tns yns oi kolasmenei, Αθήνα, Κάλβος, 1971 (Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ)

φιλελευθεροποίησης», δηλαδή το «πείραμα Μαρκεζίν», το οποίο ξεκινάει αρκετά πιο νωρίς και κορυφώνεται το '73.⁸ Αμέσως μετά την εγκαθίδρυσή του εμφανίζονται κάποιες κόντρες εντός του καθεστώτος, οι οποίες αργότερα εντείνονται. Στο τέλος, ουσιαστικά, υπερισχύουν αυτοί που πιστεύουν ότι για να δημιουργηθεί μια κάποια λαϊκή βάση και να υπάρξει και κάποια στήριξη από το εξωτερικό, τέλος πάντων, καλό θα είναι να παρουσιάσει το καθεστώς ένα πιο δημοκρατικό προσώπιο. Όλο αυτό βέβαια, με πάρα πολλές αντιφάσεις και με τα βασανιστήρια να συνεχίζονται αδιάλειπτα. Παρ' όλα αυτά, το πείραμα αυτό έδωσε κάποιο χώρο σε όλες αυτές τις πολιτισμικές εκφάνσεις να ανθίσουν εκείνη την εποχή, ικανοποιώντας και τη δίψα που υπήρχε στον νέο κόσμο. Το θεωρώ πάρα πολύ σημαντικό στοιχείο, γιατί ο πολιτισμός και η κουλτούρα γενικότερα αποτελεί ένα ενοποιητικό στοιχείο γι' αυτήν τη δεύτερη γενιά, τη γενιά του Πολυτεχνείου, η οποία από τη μια έχει να αντιπαλέψει ένα δικτατορικό καθεστώς –έναν εχθρό πάρα πολύ ορατό, πάρα πολύ βίαιο και βάνουσο, ακόμα και γελοίο πολλές φορές– ενώ από την άλλη έχει να αντιμετωπίσει και μεγάλες ιδεολογικές διαφορές στο εσωτερικό της: άλλοι οργανώνονται στην Αντι-ΕΦΕΕ, άλλοι στον Ρήγα Φεραίο, άλλοι είναι μαοϊκοί και οργανώνονται στην ΑΑΣΠΕ, που είναι η μετωπική οργάνωση του ΕΚΚΕ. Όμως τα κοινά διαβάσματα, τα κοινά ακούσματα –η μουσική παίζει πολύ μεγάλο ρόλο, ο Ξυλούρης, ο Σαββόπουλος, το *Κύτταρο*, στο οποίο αναφέρθηκα πριν– ο κινηματογράφος, όλα δημιουργούν ουσιαστικά μια κοινή πολιτισμική εργαλειοθήκη, η οποία θα γίνει, ουσιαστικά, και μια εργαλειοθήκη της εξέγερσης.

Η «ΠΑΡΑΔΟΣΗ» ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ

Β.Κ.: Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία σε αυτήν τη διαδρομή είναι η δημιουργία, τελικά, μιας αντικουλτούρας. Αναφέρομαι, για παράδειγμα, στο κεφάλαιο του βιβλίου σου που αφορά τη λαϊκή παράδοση· από τη μια το καθεστώς ποντάρει στη λαϊκή παράδοση σε μια προσπάθειά του να δείξει τη λαϊκότητα και την αποδοχή του –όλοι έχουμε την εικόνα του Γεώργιου Παπαδόπουλου να χορεύει δημοτικούς χορούς, όλα αυτά που αντιμετωπίζουμε λίγο ως κιτς– και από την άλλη, όπως πολύ ωραία δείχνεις, συγκροτείται ένα είδος αντιπαράδοσης, από καλλιτέχνες όπως ο Διονύσης Σαββόπουλος, ο Νίκος Ξυλούρης, η Δόμνα Σαμίου κ.ά.

Κ.Κ.: Ακριβώς. Η παράδοση γίνεται η αιχμή του δόρατος των αντικαθεστωτικών καλλιτεχνών, οι οποίοι είναι και τα φοιτητικά ινδάλματα της εποχής· δηλαδή στις μπουάτ, όπου εμφανίζονται αυτοί οι καλλιτέχνες, όπως για παράδειγμα στη *Λήδρα*, γίνονται πολύ έντονες ζυμώσεις μεταξύ των φοιτητών. Η παράδοση, κατά κάποιο τρόπο, χρησιμοποιείται ομοιοπαθητικά, για να χρησιμοποιήσω εδώ και έναν όρο της Κάρεν Βαν Ντάικ.⁹ Από τη μια το καθεστώς, όπως πολύ σωστά είπες, τη χρησιμοποιεί σαν κομμάτι της προπαγάνδας του. Μην ξεχνάμε ότι εκείνη την εποχή εμφανίζεται και η τηλεόραση, που το καθεστώς τη χρησιμοποιεί κατά κόρον ως προπαγανδιστικό μηχανισμό με διάφορες εκπομπές για τον λαϊκό πολιτισμό, με εικόνες του Παπαδόπουλου και του Παττακού να χορεύουν παραδοσιακούς χορούς. Από την άλλη, δημιουργείται η αντίληψη στην αντικαθεστωτική σφαίρα ότι την ίδια την παράδοση μπορεί να τη χρησιμοποιήσει ενάντια στο καθεστώς. Ο Σαββόπουλος το λέει πολύ ωραία αυτό στον δίσκο του *Βρώμικο Ψωμί*: «Αε, φάε το βρώμικο ψωμί – σε λειτουργία μαγική»,¹⁰ το οποίο, ουσιαστικά, σημαίνει ότι μπορείς να πάρεις την παράδοση και να την ξεπλύνεις, να αποκαθάρεις αυτήν τη βρομιά, ή μπορείς να τη χρησιμοποιήσεις ενάντια σε αυτούς οι οποίοι τη χρησιμοποιούν όπως τη χρησιμοποιούν. Και το κάνει σε μια «πειραγμένη» εκδοχή, εισάγοντας, για παράδειγμα, την ηλεκτρική κιθάρα.

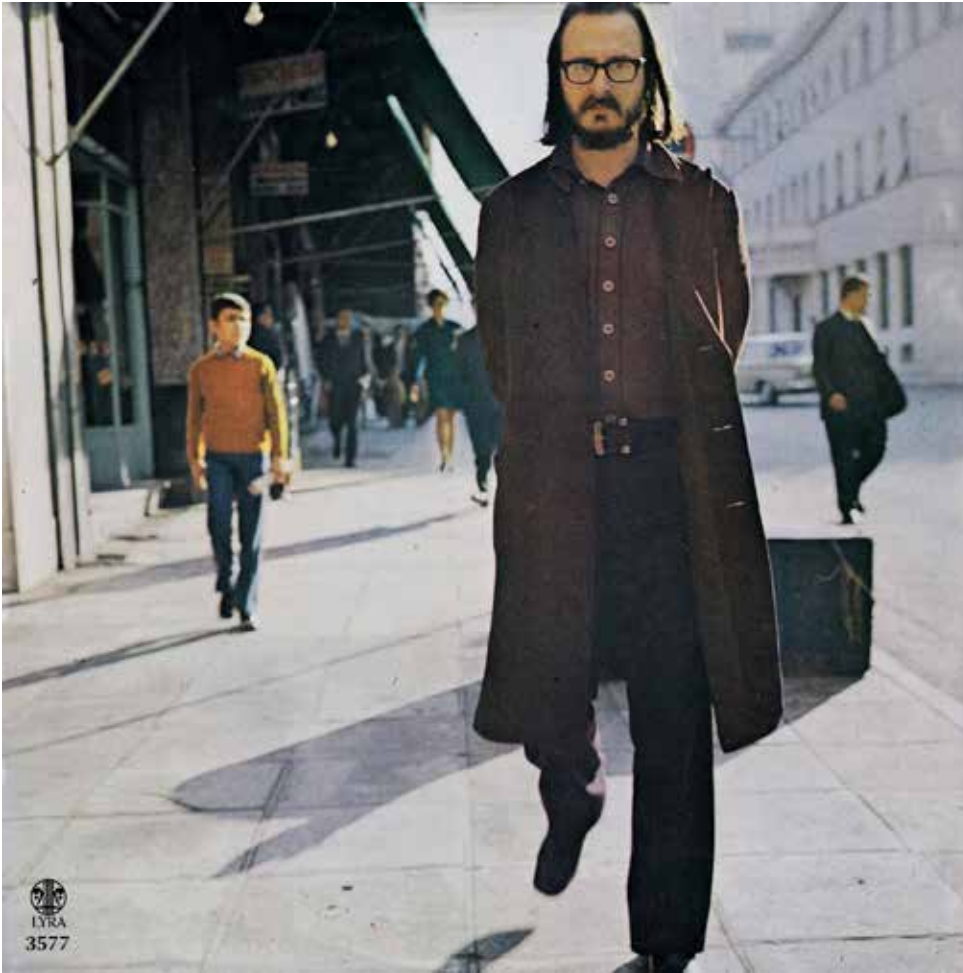
Β.Κ.: Ναι, στο *Βρώμικο Ψωμί*, όπως λες, ή στον προηγούμενο δίσκο του, στον *Μπάλλο*.

Κ.Κ.: Αυτό ακριβώς έλεγε και η Μαρίζα Κωκ κάποια στιγμή, ότι δεν πρόκειται για μια πουριστική εκδοχή της παράδοσης, αλλά για το ακριβώς αντίθετο – και μάλιστα συχνά με πολύ ανατρεπτικούς στίχους.

8. Η κυβέρνηση Σπύρου Μαρκεζίν ανέλαβε στις 8 Οκτωβρίου 1973, αντικαθιστώντας την κυβέρνηση του Γεώργιου Παπαδόπουλου, ο οποίος ανέλαβε το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας. Στο πλαίσιο του σχεδίου φιλελευθεροποίησης, στόχος του Γ. Παπαδόπουλου ήταν η σύνταξη νέου Συντάγματος, η εγκαθίδρυση του πολιτεύματος της Προεδρικής Δημοκρατίας και η διεξαγωγή εκλογών εν ευθέτω χρόνω, για την επιστροφή στο κοινοβουλευτικό καθεστώς. Η κυβέρνηση Μαρκεζίν παρέμεινε στην εξουσία έως τις 25 Νοεμβρίου 1973, οπότε και ανατράπηκε από τον Δημήτριο Ιωαννίδη.

9. Η Karen Van Dyck είναι καθηγήτρια Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο Columbia της Νέας Υόρκης. Η έννοια της ομοιοπαθητικής χρήσης της παράδοσης απαντάται στο βιβλίο της *Η Κασσάνδρα και οι λογοκριτές στην ελληνική ποίηση, 1967-1990*, μτφρ. Π. Ισμηρίδου, Αθήνα, Άγρα, 2002.

10. Ο συγκεκριμένος στίχος προέρχεται από το τραγούδι «Το μωρό», το οποίο περιλαμβάνεται στον δίσκο *Βρώμικο Ψωμί* (Lyra, 1972). Ο δίσκος του Διονύση Σαββόπουλου *Μπάλλος* είχε κυκλοφορήσει έναν χρόνο νωρίτερα, επίσης από τη Lyra.



*Διονύσιος Σαββόπουλος Βρώμικο
Ψωμί, Lyra 1972*

ΔΙΕΘΝΗ ΦΟΙΤΗΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

Β.Κ.: Και έρχεται το Πολυτεχνείο, με όλη τη σημασία που έχει. Δεν είναι το Πολυτεχνείο που έριξε τη δικτατορία, όπως πολύ σωστά επισημαίνεις. Η χούντα έπεσε εξαιτίας της Κύπρου, σχεδόν έναν χρόνο αργότερα, αλλά το γεγονός αυτό σε καμία περίπτωση δεν υποβαθμίζει την τεράστια σημασία της εξέγερσης – σε αυτό νομίζω ότι συμφωνούμε και οι δύο. Πώς θα ενέτασσε την εξέγερση του Πολυτεχνείου σε αυτόν τον συμβολικό χάρτη των εξεγέρσεων της νεολαίας, όχι πια μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στην Ευρώπη;

Κ.Κ.: Το Πολυτεχνείο έχει μια μοναδικότητα, αν και είμαι αρκετά προσεκτικός με την ιδέα της ελληνικής διαφοροποίησης και του εξαιρετισμού. Από τη μια, αν το εξετάσουμε σε συνάρτηση με κάποια άλλα φοιτητικά κινήματα της εποχής, ειδικά σε χώρες του ευρωπαϊκού Νότου –οι οποίες με ενδιαφέρουν και ερευνητικά– όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία, θα εντοπίσουμε κοινές διαδρομές με την ελληνική περίπτωση. Δηλαδή και εκεί κοιτάνε τι γίνεται στο Παρίσι τον Μάη του '68 ή στην Αμερική με το αντιπολεμικό κίνημα για το Βιετνάμ – αυτές είναι οι μεγάλες τους επιρροές και σ' αυτές τις χώρες παίζουν με τη λογοκρισία και προσπαθούν να βρουν διαύλους για να δημιουργήσουν ρωγμές στο καθεστώς. Από την άλλη, όμως, σε καμία από αυτές τις χώρες δεν έχουμε μια τριήμερη κατάληψη που βγάζει χιλιάδες κόσμο στον δρόμο, που κατασκευάζει έναν ραδιοφωνικό πομπό δυνατής εμβέλειας και που, φυσικά, καταλήγει σε λουτρό αίματος, όπως στην περίπτωση του Πολυτεχνείου στην Ελλάδα. Συνεπώς, το Πολυτεχνείο έχει μια μοναδικότητα, η οποία ίσως εξηγήει τη χρήση και την οικειοποίησή του από όλους μετά τη Μεταπολίτευση. Γενικά, υπάρχει και μια προσπάθεια καπήλευσης του Πολυτεχνείου από πάρα πολλές πλευρές. Παρ' όλα αυτά, νομίζω ότι μπορούμε να το δούμε μέσα στο γενικότερο εξεγερσιακό πλαίσιο της εποχής. Εμένα με ενδιέφερε να συγκρίνω το ελληνικό φοιτητικό κίνημα με τα κινήματα του '68 –μιας και το '68 είναι ένα σημείο αναφοράς–, στο πλαίσιο, όμως, του λεγόμενου «τριτοκοσμισμού», του tiers-mondisme της εποχής, όπως γράφω και στον επίλογο του βιβλίου.

Β.Κ.: Ένα πολύ ωραίο σύνθημα που διάβασα ήταν το «απόψε θα γίνει Ταϊλάνδη».



ΟΛΟΙ ΣΤΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

Το Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο Νέων καλεί όλους τους Έλληνες πατριώτες να συμπαρασταθούν μ' όλα τ'ά μέσα στον αγώνα των φοιτητών, της νεολαίας και του λαού μας που τρεις μέρες τώρα στο Πολυτεχνείο και στη καρδιά της Αθήνας κρατάνε ζαρκυνοι τη σημαία της λευτεριάς, το σύμβολο της νίκης του πλησιάζει.

Έλληνες εργάτες, αγρότες, υπάλληλοι, επαγγελματίες, σπουδαστές και μαθητές **ΟΛΟΙ ΣΤΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ**. Συμπαραστάση σ' αδέρφια μας.

Το ΠΑΜ Νέων καλεί τις αντιδικτατορικές προοδευτικές δυνάμεις, οργανώσεις και κόμματα, τον πνευματικό κόσμο, όλο το λαό, ν' ανεβάσουν τις κινητοποιήσεις τους για συμπαρατάση στους ηρωικούς αγώνες στο Πολυτεχνείο, το σύμβολο της λευτεριάς και της νίκης.

Έλληνες πατριώτες, αδούλωτα νιάτα, συσπειρωθείτε γύρω από τις αντιδικτατορικές σας οργανώσεις και τ' αντιδικτατορικά συνδικαλιστικά σας όργανα, γύρω από το ΠΑΜ Νέων, το ΠΑΜ, τ' Ένιαίο Συνδικαλιστικό Αντιδικτατορικό Κίνημα (ΕΣΑΚ), την Αντιδικτατορική ΕΦΕΕ, τη Μαθητική Όργανωση Δημοκρατικής Νεολαίας (ΜΟΔΝΕ), γύρω απ' το Πολυτεχνείο.

Κάτω ή άκριβητα, Όλοι στον αγώνα για τ' οικονομικά, συνδικαλιστικά, πολιτικά και κοινωνικά μας δικαιώματα.—Νά δοθούν άμεσα αδόξαστες σ' όλους τους εργαζόμενους.—Πάνω από 15% για τή Παιδεία.—Μείωση της στρατιωτικής θητείας για όλους τους Έλληνες.—Ελευθέρη έκλογή αντιπροσώπων σ' όλα τ'α κλαδικά σώματα.—Πλήρης αποκατάσταση της λαϊκής κυριαρχίας.

ΨΩΜΙ - ΠΑΙΔΕΙΑ - ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Όλοι ενωμένοι ενάντια στη χουντομαρκεζινική μασκαράτα.—Κάτω ή χούντα και τ' άφεντικά της.—Έξω οι άμερικάνοι.

ΘΑΝΑΤΟΣ ΣΤΟ ΦΑΣΙΣΜΟ

Έμπρός για μι'ά Νέα Δημοκρατία, για τήν άπόλυτη λαϊκή κυριαρχία, τήν έθνική ανεξαρτησία, για λευτεριά και προκοπή.

Ζήτω ό Έλληνικός Λαός!

Ζήτω τ' αδούλωτα φοιτητικά νιάτα!

ΟΛΟΙ ΣΤΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

Τρικ του ΠΑΜ Νέων, 11/1973 (ΑΣΚΙ / Συλλογή Αντιδικτατορικών Προκηρύξεων & Φυλλάδιων)



Από το Ρεύκωμα Πολυτεχνείο 1973. 40 χρόνια απόσταση, Αρχείο: Βασίλης Καραγιώργος – Επιμέλεια: Θανάσης Αλατάς, Flippress, 2013

Κ.Κ.: Ακριβώς. Εκείνη την περίοδο, στην Ταϊλάνδη συνέβαινε η άλλη μεγάλη εξέγερση της εποχής, ενάντια στο καθεστώς του θανάμ Κιτικασόρν,¹¹ με πάρα πολλούς φοιτητές στους δρόμους, με πάρα πολλούς νεκρούς και τραυματίες, γι' αυτό και το σύνθημα «απόψε θα γίνει Ταϊλάνδη» ακουγόταν κατά κόρον τις μέρες της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και το βρίσκουμε γραμμένο και σε τοίχους. Βέβαια, η μεγάλη διαφορά είναι ότι εκεί έπεσε το καθεστώς· στην Ελλάδα, δυστυχώς, έπεσε μεν ο Παπαδόπουλος –και με τη συμβολή του Πολυτεχνείου– αλλά τη θέση του ανέλαβε, ύστερα από κάποιες υπόγειες διεργασίες εντός του καθεστώτος, ο Ιωαννίδης, με τη γνωστή τραγική κατάληξη στην Κύπρο. Εκτός από τη μακρινή Ταϊλάνδη, η Χιλή γίνεται, επίσης, ένα τεράστιο σημείο αναφοράς. Τον Σεπτέμβριο του '73 ανατρέπεται ο Αλιέντε από τον Πινοσέτ¹² και διοργανώνεται μια διαδήλωση στο κέντρο της Αθήνας. Ο Ρήγας Φεραίος βγάζει ολόκληρη ανακοίνωση υπέρ του Αλιέντε και κατά του Πινοσέτ, στην οποία προσπαθεί να αναδείξει τις ομοιότητες ανάμεσα στις δύο περιπτώσεις και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι και οι δύο χώρες είναι, ουσιαστικά, θύματα του αμερικανικού ιμπεριαλισμού. Συνεπώς, έχουμε μια εννοιολογική πλαισίωση της ελληνικής περίπτωσης, την οποία οι νέοι εκείνης της εποχής κατατάσσουν σ' ένα πολύ ευρύ φάσμα εξεγέρσεων, ακόμα και εκτός ευρωπαϊκών συνόρων.

ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ: ΣΥΝΕΧΕΙΣ ΚΑΙ ΡΗΞΕΙΣ

Β.Κ.: Αυτό το εξεγερσιακό πνεύμα, όπως το ονομάζεις, είναι σαφές νομίζω ότι δεν τελειώνει με τη Μεταπολίτευση. Σε έναν πρόσφατο τόμο γι' αυτό που ονομάζουμε «μακρά Μεταπολίτευση», τον οποίο επιμεληθήκες με τον Μάνο Αυγερίδη και την Έφη Γαζή, μέσα από τις δικές σας τις μελέτες, αλλά και από άλλες που φιλοξενείτε, όπως του Νίκου Παπαδογιάννη για τη δεκαετία του '70,¹³ φαίνεται ότι αυτό το εξεγερσιακό πνεύμα ή η αίσθηση ότι υπάρχουν ακόμη εκκρεμότητες εξακολουθούν να κυριαρχούν. Μετά την έλευση του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία θα ξεκινήσει μια συζήτηση που πρεσβεύει ότι «τώρα βρισκόμαστε σε μια καινούργια σελίδα». Θα ήθελα, λοιπόν, να συζητήσουμε λίγο για τον τρόπο με τον οποίον εσύ βλέπεις την εξέλιξη αυτού του εξεγερσιακού πνεύματος στη μεταπολεμική Ελλάδα.

Κ.Κ.: Το ενδιαφέρον στην ελληνική περίπτωση είναι το πώς ξαναβλέπουμε τη μετάβαση σε μια περίοδο κρίσης, όπως αυτή που διανύουμε, διότι υπάρχει μια ανάγκη αναμνησίωσης αυτής της ιστορίας – θυμίζω ότι και με το περιοδικό *Ιστορεΐν*¹⁴ βγάλαμε ένα ειδικό αφιέρωμα στις μεταβάσεις, όχι μόνο στον ευρωπαϊκό Νότο, αλλά γενικότερα τις μεταβάσεις στη δημοκρατία σε συγκριτικό πλαίσιο, ακόμα και με την «Αραβική Άνοιξη». Διαπιστώνουμε ότι αυτές οι διαδικασίες είναι μακρές, δεν συμβαίνουν σε μία μέρα. Έχουμε την τάση να θεωρούμε ότι από τη στιγμή που έρχεται ο Καραμανλής αηλιάζουν όλα. Όντως αηλιάζουν πολλά, αλλά υπάρχουν και πολλές συνέχειες, πολλά κατάλοιπα, τουλάχιστον έως το 1981. Στον τόμο που επιμεληθήκαμε με την Έφη Γαζή και τον Μάνο Αυγερίδη βλέπουμε ακριβώς ότι πολλές συζητήσεις και διεργασίες ξεκινούν μέσα στη δικτατορία. Ακόμα και το πολιτικό σκηνικό, αν θέλεις, το οποίο δημιουργείται μετά τον Ιούλιο του '74, πηγάζει από τη μήτρα της περιόδου της δικτατορίας. Δηλαδή, το πολιτικό εργαστήριο για όλα τα κόμματα τα οποία δημιουργούνται μεταδικτατορικά, είτε μιλάμε για το ΠΑΣΟΚ, είτε για τη Νέα Δημοκρατία, είτε για τα δύο κομμουνιστικά κόμματα που προέκυψαν από τη διάσπαση, έχει ως αφετηρία του την περίοδο της δικτατορίας.

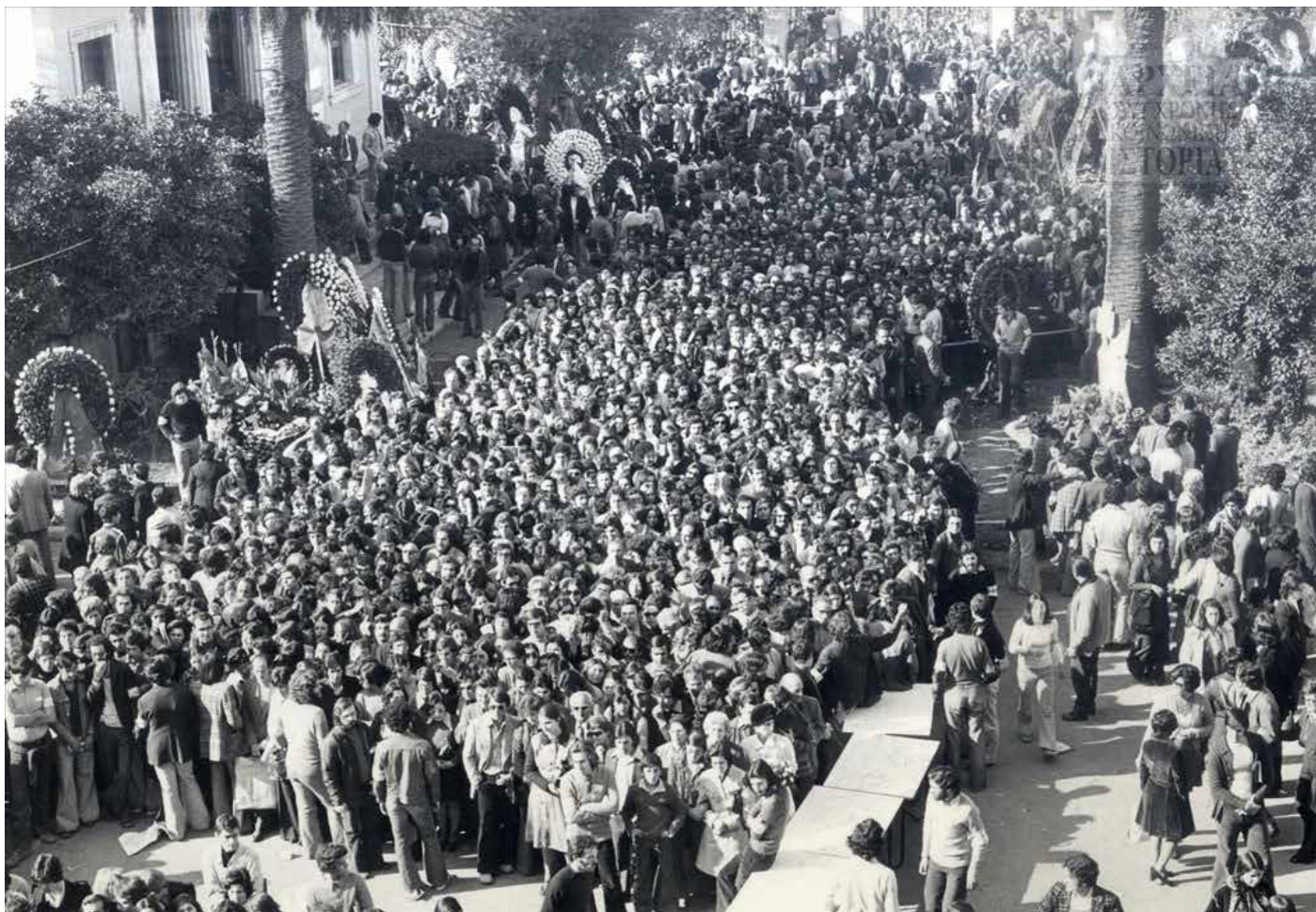
Σαφέστατα, έχουμε προνομιακά πεδία συνεχειών, όπως είναι οι νεανικές κουλτούρες ή τα κινήματα διεκδίκησης πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τα οποία εντείνονται κατά τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης –πολύ σωστά αναφέρθηκες

11. Οι φοιτητικές διαδηλώσεις κατά του δικτατορικού καθεστώτος του θανάμ Κιτικασόρν, με κύριο αίτημα τον εκδημοκρατισμό της χώρας, ξεκίνησαν την άνοιξη του 1973. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, σε μια μικρή διαδήλωση, οι αστυνομικές αρχές συνέλαβαν τους διαδηλωτές, αναζητώντας το κίνημα. Το καθεστώς απάντησε στέλνοντας τεθρακισμένα οχήματα να αντιμετωπίσουν τους φοιτητές. Το αποτέλεσμα ήταν 77 νεκροί και εκατοντάδες τραυματίες. Βλ. Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, «"Απόψε θα γίνει Ταϊλάνδη": Η ερμηνεία ενός "εξωτικού" συνθήματος της εξέγερσης του Πολυτεχνείου», *Ταχυδρόμος*, τχ. 246 (2004), σ. 46-51, <http://helios-eie.ekt.gr/EIE/handle/10442/8760> (ημερομηνία ανάκτησης: 8/7/2021).

12. Στις 11 Σεπτεμβρίου 1973 ο στρατηγός Augusto Pinochet και ο ναύαρχος José Merino κατέλαβαν πραξικοπηματικά την εξουσία, ανατρέποντας τη νόμιμη εκλεγμένη κυβέρνηση του σοσιαλιστή προέδρου Salvador Allende. Ο Pinochet εγκαθίδρυσε μια στυγνή και εξαιρετικά βίαιη δικτατορία και διατηρήθηκε στην εξουσία έως το 1990, ενώ παρέμεινε επικεφαλής του στρατού έως το 1998.

13. Μάνος Αυγερίδης – Έφη Γαζή – Κωστής Κορνέτις (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015. Στον τόμο γράφουν οι εξής: Αθηνά Αθανασίου, Νίκος Αθιβιζάντος, Έφη Γαζή, Βασίλης Δαλκαβούκας, Παναγιώτης Ζεστανάκης, Κωνσταντίνος Καλαντζής, Κώστας Καραβίδας, Κωστής Κορνέτις, Δώρα Κοτσάκ-Καλιτζίδου, Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος, Κατερίνα Λαμπρινού, Τζέννη Λαλιούτη, Γεράσιμος Μοσχονάς, Γιάννης Μπαλαμπανίδης, Τρύφων Μπαμπίλης, Κωνσταντίνα Ε. Μπότσου, Ηλίας Νικολακόπουλος, Μαρία Νικολοπούλου, Παναγής Παναγιωτόπουλος, Νικόλαος Παπαδογιάννης, Νίκος Σερντεδάκης, Κωνσταντίνος Τσοουκαλάς, Έλενα Χαμαλίδη, Δημήτρης Χριστόπουλος, Μάγδα Φυτιλή.

14. *Historein. A Review of the Past and Other Stories*, τχ. 15/1 (2015), σ. 5-154.



Η πρώτη επέτειος από την εξέγερση του Πολυτεχνείου, 22-24/11/1974 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

στον Νίκο Παπαδογιάννη, οποίος έχει βγάλει και ένα βιβλίο¹⁵ για τη συγκεκριμένη περίοδο— αλλά όλα αυτά ξεκινούν μέσα στη δικτατορία. Για παράδειγμα, στα φεστιβάλ νεολογίων της Μεταπολίτευσης κυριαρχούν τα αντάρτικα, τα ρεμπέτικα και το πολιτικό τραγούδι, μια μουσική, δηλαδή, που λίγο πολύ την έχουμε ταυτίσει με την πρώτη Μεταπολίτευση, αλλά οι νέοι την ακούν ήδη από την περίοδο της δικτατορίας. Θα ήταν σημαντική και μια συζήτηση για τον βαθμό στον οποίο εκδημοκρατίζεται ή όχι η ελληνική κοινωνία από το '74 και μετά, γιατί έχω την αίσθηση ότι το σχήμα που έχουν υιοθετήσει κάποιοι πολύ σημαντικοί πολιτικοί επιστήμονες περί ομαλής ή «βελουδίνης» μετάβασης συσκοτίζει την πολυπλοκότητα των διεργασιών που συντελέστηκαν εκείνη την περίοδο.

Β.Κ.: Αυτό όντως είναι ένα τεράστιο θέμα και θα πρέπει να το συζητήσουμε σε μια άλλη εκπομπή.

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΙΣΟΠΕΔΩΣΗ;

Β.Κ.: Χρησιμοποίησες τον όρο «αναψηλάφηση»: θα μπορούσε κανείς, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, να χρησιμοποιήσει τον όρο «αναθεώρηση». Δηλαδή, το τελευταίο διάστημα διατυπώνεται μια αρνητική κριτική γύρω απ' το Πολυτεχνείο, η οποία αμφισβητεί τη σημασία του, ακόμη και τη συμβολή του στον αντιδικτατορικό αγώνα. Αυτό που έχει ενδιαφέρον, νομίζω, είναι ότι με αυτό συνδέεται και μια ευρύτερη κριτική γύρω από τον Μάη του '68 και τα κινήματα της περιόδου, και εκδηλώνεται σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, ιδιαίτερα στη Γαλλία. Η αλήθεια είναι, επίσης, ότι αυτή η κριτική έχει ενταθεί σήμερα, στα χρόνια της κρίσης, και θα ήθελα να το συζητήσουμε αυτό.

Κ.Κ.: Αυτή η κριτική, όπως γνωρίζουμε, έχει ξεκινήσει από πιο πριν, αλλά μέσα στην κρίση όντως έχει κορυφωθεί.

15. Nikolaos Papadogiannis, *Militant Around the Clock? Left-Wing Youth Politics, Leisure, and Sexuality in Post-Dictatorship Greece, 1974-1981*, Νέα Υόρκη, Berghahn, 2015.



Φωτογραφία από το 1ο Φεστιβάλ της Αυγής. Διακρίνονται οι Αντώνης Καλογιάννης, Χάρης Αλεξίου, Βοήθ Μπέρμαν, Πάνος Τζαβέλλας, 5-10/10/1977 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

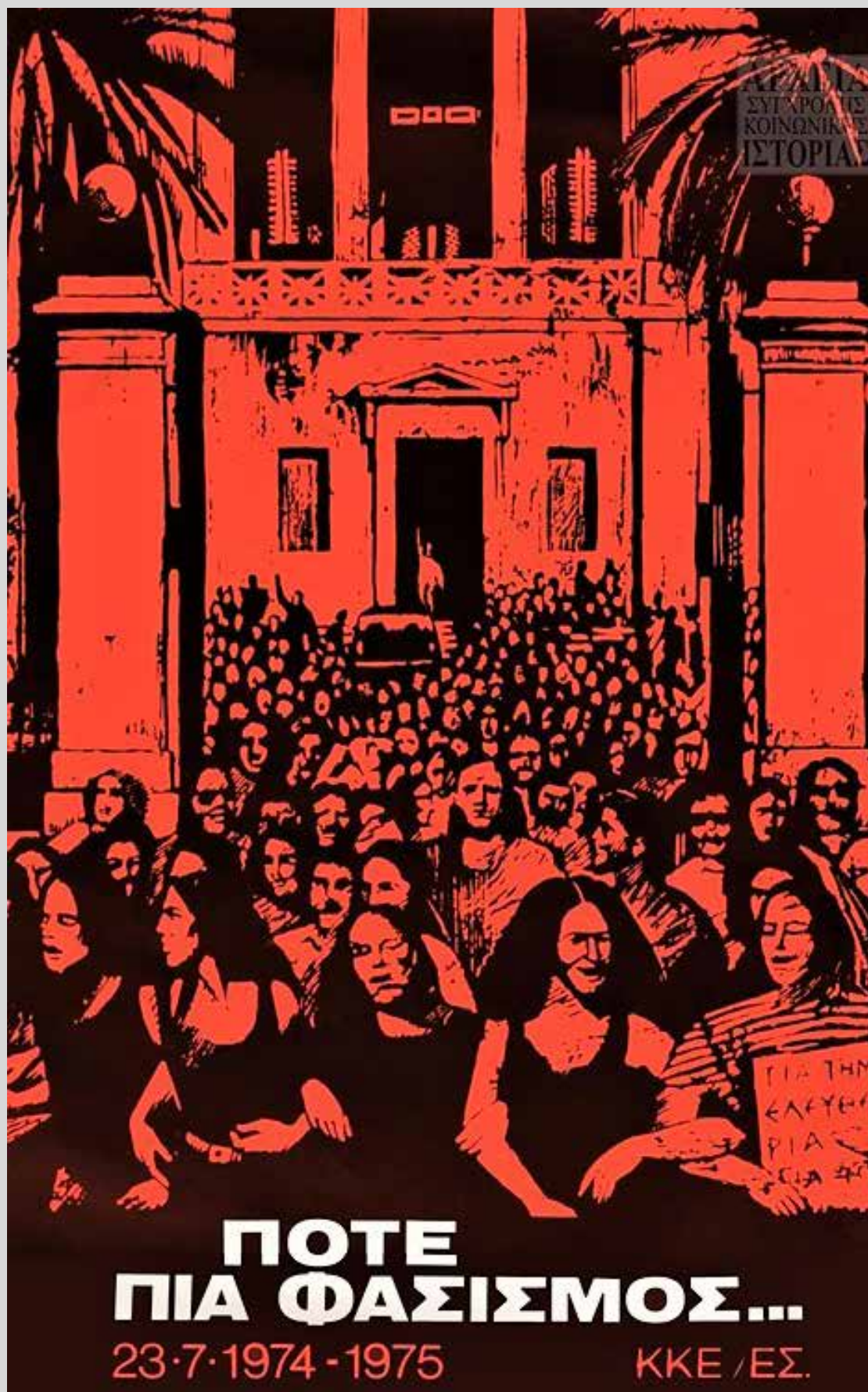
Β.Κ.: Επίτρεπέ μου να πω κάτι σε αυτό, γιατί με απασχολεί και εμένα πολύ. Η κριτική που διατυπωνόταν για το Πολυτεχνείο το '70, το '80 ή ακόμη και το '90 αφορούσε το πώς η γενιά του Πολυτεχνείου πρόδωσε τα ιδανικά της. Τώρα, η κριτική που διατυπώνεται είναι ότι αυτή η γενιά στην πραγματικότητα δεν είχε ιδανικά ή ότι τα ιδανικά που είχε ήταν εξ ορισμού λάθος.

Κ.Κ.: Ναι, πλέον η κριτική είναι εντελώς ισοπεδωτική. Η κριτική που διατυπώθηκε τη δεκαετία του '80, όπως λες, ή στις αρχές της δεκαετίας του '90 ήταν, έως έναν βαθμό, λογική και αναμενόμενη, γιατί όταν νέοι επαναστάτες αφήνουν τα αμπέχονα και μπαίνουν κανονικά στον χώρο της πολιτικής, ως επαγγελματίες πολιτικοί για, θα πρέπει λειάνουν λίγο τις γωνίες και να συμβιβαστούν έως ένα σημείο. Αυτή τη στιγμή, όμως, θεωρείται ότι η γενιά του Πολυτεχνείου είναι υπεύθυνη για όλα τα δεινά και αυτό είναι μια ποιοτική αλλαγή. Εγώ πιστεύω ότι οφείλεται στο γεγονός ότι ψάχνουμε για εξιλαστήρια θύματα και αυτή η γενιά είναι ένα εύκολο εξιλαστήριο θύμα. Συνεπώς, θεωρώ ότι πρέπει να ξαναγυρίσουμε στα ίδια τα γεγονότα και να δούμε και τις θετικές πλευρές της κληρονομιάς αυτής της γενιάς, πέρα από το ίδιο το γεγονός του Πολυτεχνείου. Δηλαδή, τι φέρνει στην πολιτική κουλτούρα αυτής της χώρας, ειδικά στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, ως ένας φορέας αλλαγής, ως μια γενιά που μπαίνει μαζικά, σχεδόν, στα πανεπιστήμια και στον επαγγελματικό στίβο, έχοντας μια πολύ στέρεη γνώση πραγμάτων. Με άλλα λόγια, είναι μια γενιά η οποία έχει μεγάλη επιστημονική και ιδεολογική επάρκεια: ίσως και γι' αυτόν τον λόγο να δημιουργεί και τόσο μεγάλη έχθρα. Η ίδια κριτική ασκείται και στη γενιά του '68. Μια εξήγηση θα ήταν ότι αυτές οι γενιές βρέθηκαν και σε ένα μεταίχμιο όπου όλα φαινόταν πιθανά, όλα φαινόταν δυνατά. Ήταν πολύ μεγάλες οι ουτοπίες, πολύ μεγάλα τα οράματα, πολύ μεγάλα τα όνειρα – αλλά σαφέστατα και πολύ μεγάλες οι διαψεύσεις μετά. Πρέπει, ωστόσο, πιστεύω, να ξαναγυρίσουμε σε μια θετική αποτίμηση. Θεωρώ ότι η πολύ ακραία αναθεωρητική άποψη, η οποία υπάρχει από παλιά, έχει διατυπωθεί και από μη συντηρητικούς κύκλους και λέει ότι αν δεν είχε γίνει το Πολυτεχνείο μπορεί πολλά

πράγματα να ήταν καλύτερα –γιατί θα είχαν γίνει οι εκλογές του Φεβρουαρίου και δεν θα είχε χαθεί η Κύπρος–, όχι μόνο είναι πολύ ανιστορική, αλλά εγκυμονεί και πάρα πολλούς κινδύνους.

B.K.: Θέλω να κρατήσω αυτήν την ωραία επισήμανση: ότι, δηλαδή, η γενιά του Πολυτεχνείου δεν είναι μόνο πολιτική αλλά και κοινωνική. Φοβάμαι ότι αυτή ήταν η τελευταία μου παρατήρηση, καθώς ο χρόνος έχει ήδη περάσει. Θα ήθελα να σε ευχαριστήσω πολύ για την ωραία συζήτηση.

K.K.: Εγώ ευχαριστώ.



ΠΟΤΕ ΓΙΑ ΦΑΣΙΣΜΟΣ...

23·7·1974 - 1975

ΚΚΕ / ΕΣ.

Αφίσα του ΚΚΕ Εσωτερικού για την πρώτη επέτειο από την πτώση της δικτατορίας, 23/7/1975 (ΑΣΚΙ / Συλλογή Αφισών)

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ



«Πολυτεχνείο 1973: Ο απόηχος μιας εξέγερσης»

Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 16/11/2014

Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος

Μουσική επιμέλεια: Θανάσης Μήνας

Ηχητική επιμέλεια: Γιώργος Μπαλούμης

Οργάνωση παραγωγής: Νατάσσα Δομνάκη

Μπορείτε να την ακούσετε στο SoundCloud: <https://soundcloud.com/aski-6/16112014-1973a>



Μουσική εκπομπής:

Bob Dylan, *Maggie's Farm*

Yusef Lateef, *Blues for the Orient*

Allen Toussaint, *St. James Infirmary*

War, *The World is a Ghetto*

Renaud Garcia-Fons, *Berimbass*

2. Πολυτεχνείο 1973: Ο απόηχος μιας εξέγερσης

Συζητούν: Κατερίνα Λαμπρινού (Κ.Λ.) – Ιάσωνας Χανδρινός (Ι.Χ.) – Βαγγέλης Καραμανωλάκης (Β.Κ.)

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Βαγγέλης Καραμανωλάκης: Αγαπητές φίλες και φίλοι, είμαι ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης και σας καλωσορίζω από το στούντιο του 105,5 Στο Κόκκινο, σε μια εκπομπή αφιερωμένη στην εξέγερση του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβρη του '73. Μια εξέγερση, η οποία σημάδεψε την εξέλιξη του στρατιωτικού καθεστώτος και αποτελεί αναμφίβοτα μία από τις πιο σημαντικές συμβολικές στιγμές της μεταπολεμικής ελληνικής ιστορίας. Μια εξέγερση που έχει παραμείνει στη συλλογική μνήμη, κυρίως μέσα από τις αφηγήσεις των ίδιων των πρωταγωνιστών της. Σπάνια μια γενιά, όπως εκείνη που συνδέθηκε με το Πολυτεχνείο, έχει υμνηθεί και κατηγορηθεί τόσο πολύ στο διάβα των χρόνων. Σκεφτήκαμε σήμερα, να μιλήσουμε για όλα αυτά με δύο νεότερους ανθρώπους, οι οποίοι δεν είχαν βιωματική σχέση με το Πολυτεχνείο. Το γνώρισαν, όπως όλοι όσοι είμαστε νεότεροι του γεγονότος, μέσα από τις σχολικές επετείους, τα διαβάσματα και τις αφηγήσεις γι' αυτό. Παράλληλα, όμως, και για τους δυο αποτέλεσε, σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό, ερευνητικό αντικείμενο, συνδέθηκε με τις επιστημονικές ενασχολήσεις τους, χωρίς βέβαια, να χάνει ποτέ και τον πολιτικό του χαρακτήρα.

ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ: ΕΝΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΓΕΓΟΝΟΣ

Β.Κ.: Καλωσορίζω, λοιπόν, στο στούντιο, την Κατερίνα Λαμπρινού, πολιτική επιστήμονα, η οποία έχει ασχοληθεί με αυτό που ονομάζουμε «γενιά του Πολυτεχνείου», τις διαδρομές και τις προσλήψεις της στα μεταπολιτευτικά χρόνια, και τον ιστορικό Ιάσωνα Χανδρινό, ο οποίος τα τελευταία χρόνια εργάζεται συστηματικά, συλλέγοντας ένα σώμα μαρτυριών των πρωταγωνιστών της εξέγερσης.¹ Αφού τους ευχαριστήσω και τους δύο για τη συμμετοχή τους, θα ήθελα να προχωρήσω αμέσως στην πρώτη ερώτηση. 41 χρόνια μετά, ποιος θεωρείται ότι ήταν ο χαρακτήρας της κατάληψης και της εξέγερσης του Πολυτεχνείου; Πώς θα τοποθετούσατε το γεγονός στην ιστορική συγκυρία; Τι σήμαινε, τελικά, για το ίδιο το δικτατορικό καθεστώς;

Ιάσωνας Χανδρινός: Καλημέρα και ευχαριστώ πολύ για την πρόσκληση. Θα έλεγα ότι το Πολυτεχνείο ως ιστορικό γεγονός, πέρα από τον μύθο και τους συμβολισμούς που έχει προσλάβει όλα αυτά τα χρόνια, είναι πάρα πολύ μεγάλο, είναι πάρα πολύ σημαντικό – όχι μόνο για την ίδια την περίοδο της δικτατορίας, αλλά και για όλη τη μετεμφυλιακή πορεία της χώρας. Πρόκειται για μία μετωπική αντιπαράθεση των αντιδικτατορικών δυνάμεων, οργανωμένων και ανοργάνωτων, με τη χούντα, που όχι μόνο την απονομιμοποιεί τελείως, αλλά ουσιαστικά προκαλεί την αναπόφευκτη κατάρρευσή της. Εκφράζοντας τη γνώμη μου, είμαι από αυτούς που πιστεύουν ότι το Πολυτεχνείο έριξε τη χούντα, γιατί κατέδειξε ότι ένα αυταρχικό καθεστώς δεν μπορεί να αντέξει την απευθείας αντιπαράθεση με τις λαϊκές μάζες.

Κατερίνα Λαμπρινού: Καλημέρα και από μένα. Είναι σημαντικό να τοποθετήσουμε το Πολυτεχνείο, ως γεγονός, μέσα σε μία αλληλουχία γεγονότων και εξελίξεων στο φοιτητικό κίνημα που ήδη συντελούνται και αρχίζουν να πολλαπλασιάζονται από το '72 και μετά – εκεί έρχεται το Πολυτεχνείο ως μία στιγμή έκρηξης. Θα έλεγα ότι έχει έναν χαρακτήρα ορθολογικής αντιπαράθεσης με το καθεστώς συναιρώντας ταυτόχρονα το στοιχείο ενός αδιαμεσολάβητου συναισθήματος. Ως στιγμή έκρηξης, αναδιατάσσει και ξαναφτιάχνει τη σχέση του κοινωνικού σώματος, ως πολιτικού σώματος πια, με την εξουσία, και ξαναθέτει ζητήματα λαϊκής και εθνικής κυριαρχίας, τα οποία ενδεχομένως φτάνουν μέχρι τα γεγονότα της Κύπρου και μετά.

1. Ιάσωνας Χανδρινός (επιμ.), *Όλη νύχτα εδώ. Μια προφορική ιστορία της εξέγερσης του Πολυτεχνείου*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2019.



16 Νοεμβρίου 1973 (Από το βιβλίο *Πολυτεχνείο 1973. 40 χρόνια απόσταση*, Αρχείο: Βασίλης Καραγιώργος – Επιμέλεια: Θανάσης Αλιτάς, Flippress, 2013)

Β.Κ.: Κι εγώ αναγνωρίζω την τεράστια σημασία του Πολυτεχνείου, κυρίως γι' αυτό που λήξει ο Ιάσωνας, δηλαδή για τη μετωπική σύγκρουση, αλλά και γιατί για πρώτη φορά ένα καθεστώς που θέλει να εμφανίζεται ειρηνικό –με έναν τρόπο κάνει μόνο τα αναγκαία ώστε να μπορεί να διατηρηθεί– καταφεύγει σε όλη αυτήν τη βιαιότητα και την απευθείας βία, γεγονός που κλονίζει το ίδιο –το βλέπουμε, άλλωστε, και στην αλλαγή της ηγεσίας του– και παράλληλα δυσφημεί την εικόνα του. Θα ήμουν, όμως, λίγο διστακτικός ως προς το εάν το Πολυτεχνείο ήταν πραγματικά η αιτία της πτώσης του καθεστώτος, γιατί σκέφτομαι πάντα την Κύπρο. Παρόλο που πραγματικά αναγνωρίζω ότι το Πολυτεχνείο έχει σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο στη Μεταπολίτευση διεκδικείται η τιμωρία των πρωταιτών. Δηλαδή σε αυτό το σημείο νομίζω ότι το Πολυτεχνείο παίζει πραγματικά έναν καθοριστικό ρόλο.

Ι.Χ.: Το πολύ ενδιαφέρον σε αυτήν την ιστορία, για μένα που ασχολούμαι με το γεγονός μέσω της προφορικής ιστορίας και της αποτύπωσης της ατομικής μνήμης, ήταν το ότι ενώ στην αρχή δεν είχα κανέναν λόγο και, προσωπικά, καμία ανάγκη να συνδέσω τα τρία γεγονότα, δηλαδή το Πολυτεχνείο, την τραγωδία της Κύπρου και την πτώση της χούντας, το έκαναν οι ίδιοι οι αφηγητές μου. Δηλαδή, οι πρωταγωνιστές της εξέγερσης του Πολυτεχνείου εξέφραζαν έναν προβληματισμό, που τον ένιωθα πολύ έντονα, ο οποίος αφορούσε, τελικά, το αποτέλεσμα αυτής της μαζικής κινητοποίησης. Αυτό δεν είναι τελείως ακατανόητο, ειδικά αν αναλογιστούμε ότι το Πολυτεχνείο δεν ξεσπά στην πιο σκοτεινή φάση της χούντας, αλλά σε μία φάση ανοίγματος, επιβεβαιώνοντας κάτι που έχουμε δει πολλές φορές στην ιστορία ανά τους αιώνες, ότι οι εξεγέρσεις και οι επαναστάσεις ξεσπούν εκεί όπου ανοίγει μία μικρή χαραμάδα. Οπότε η σύνδεση του Πολυτεχνείου και της Κύπρου, με μία αίσθηση απολογισμού των κερδών και των ζημιών αυτής της κορυφαίας στιγμής του φοιτητικού κινήματος, ίσως τελικά να μην είναι τόσο κενή νοήματος και να μην αφορά μόνο τη μνήμη του γεγονότος, τις επανεγγραφές, τις ερμηνείες του ή και τη συνωμοσιολογία ακόμη –γιατί το βλέπουμε σαν επιχείρημα να επανέρχεται κυρίως από τα Δεξιά– αλλά να αφορά τις ίδιες τις ιστορικές συντεταγμένες του γεγονότος.

Τόμος 2ος, Άρ. 3
ΜΑΡΤΙΟΣ 1973

"Συμπαράσταση, Λαέ!"

"Εξμαστε ή Δύναμη!"

"Εξω ό πειρατής, ό "Εκτος Στόλος!"

έλληνικό φοιτητικό κίνημα -
φεβρουάριος 1973

ΠΑΚ

είδησεις



ΞΕΣΗΚΩΜΑ !

(Γράμμα που έλαβε Έλληνας πατριώτης στον Καναδά από τον άδελφό του στην Άθήνα).

Άθήνα, 24.2.73

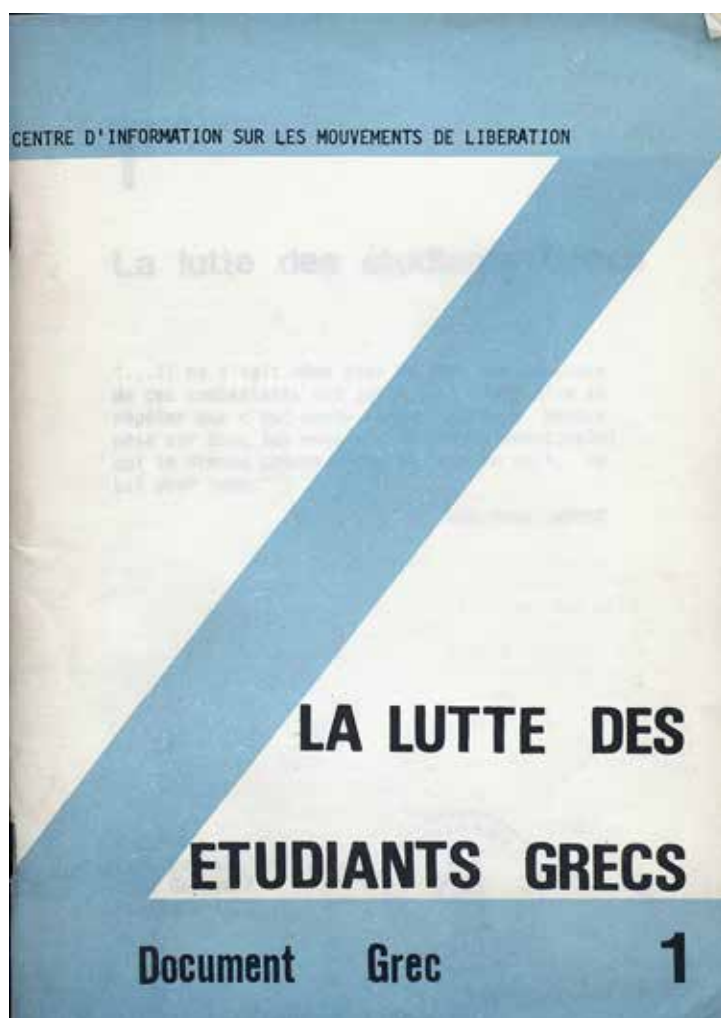
"Άγαπημένε μου

Σου γράφω γρήγορα δυό λόγια. Έλαβα τό γράμμα σου - δέν θά σου άπαντήσω τώρα άμέσως γιατί εξμαστε άναστατωμένοι ψυχικά μέ τά φοιτητικά κι αυτά που συμβαίνουν στην Άθήνα καθημερινώς. Γι αυτό τό λόγο σου έστειλα έως σήμερα πέντε μεγάλους φακέλλους μέ όλα τά διατρέξαντα τής τελευταίες μέρες.

Στίς 23.2.73 απέκλιησαν τούς έκδότες ό Πατακός μέ στρατοδικείο, άν ξαναβάλουν τήν παραμικρή είδηση. 'Η άπειλή ήταν προφορική πρός όλες τής έφημερίδες. 'Απόδειξη τό "ΒΗΜΑ" 23.2.73 - ένω τήν παραμονή έγινε τό σώσε από 'Ομόνοια μέχρι Σύνταγμα, ξύλο καί κακό.

Β.Κ.: Μίλησες προηγουμένως για χαραμάδα, και η Κατερίνα λίγο πριν μας θύμισε το '72 και το φοιτητικό κίνημα. Είναι σαφές ότι η εξέγερση του Πολυτεχνείου δεν είναι μόνο ένα ελληνικό γεγονός. Εγγράφεται σε ένα ευρύτερο κίνημα, σε μια ευρύτερη συγκυρία και θα ήθελα να συζητήσουμε για την πρόσληψη του Πολυτεχνείου όχι μόνο ως ενός ελληνικού γεγονότος, αλλά και ως ενός ευρωπαϊκού.

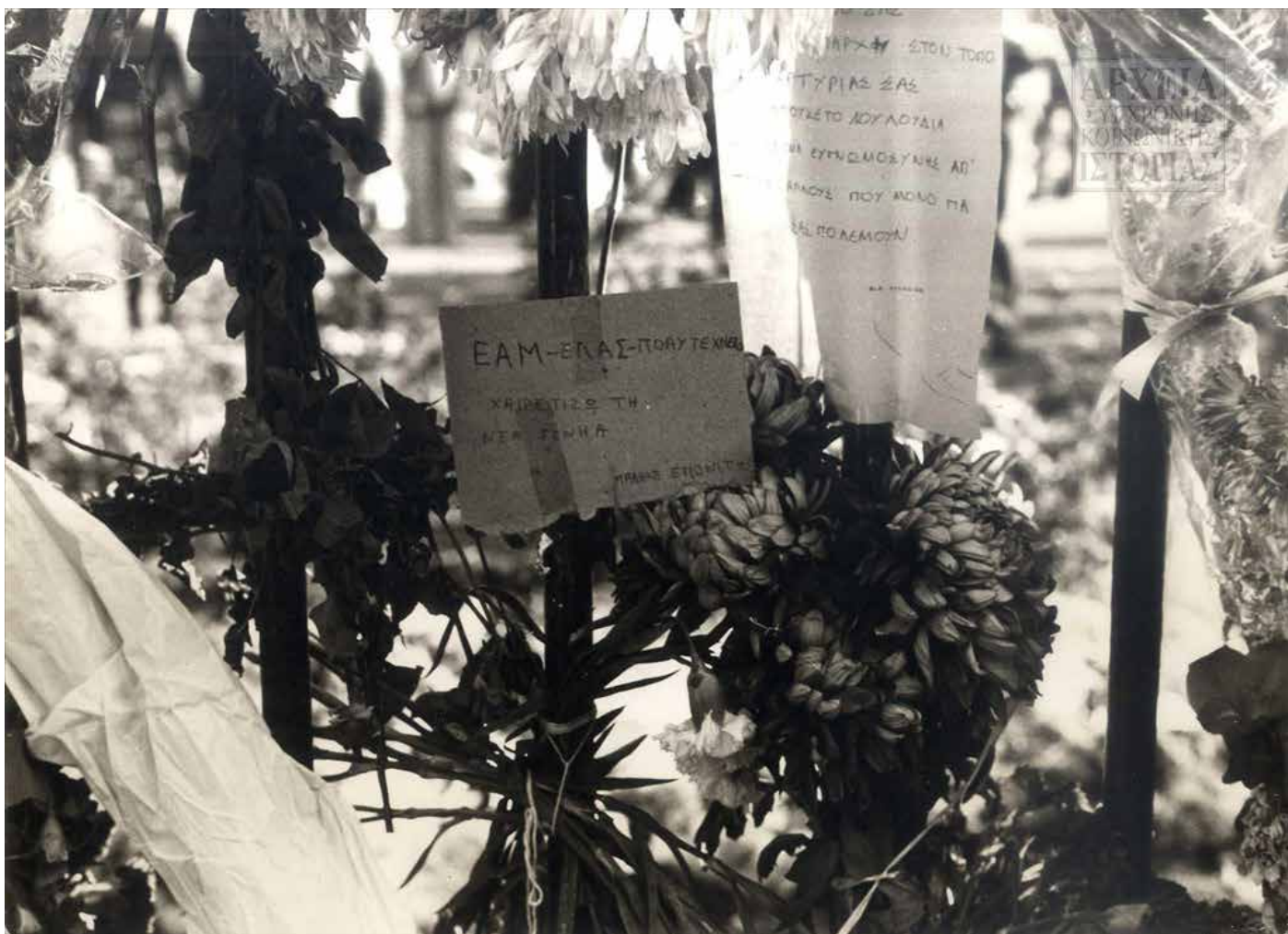
Κ.Λ.: Εμένα με βρίσκει απολύτως σύμφωνη η ιδέα ότι υπάρχει ένα παγκόσμιο '68 και θα μπορούσαμε να εντάξουμε το Πολυτεχνείο εντός αυτού. Πέρα από τις ροές ιδεών και εικόνων, όλη αυτήν τη συμπύεση χρόνου και χώρου, την παγκοσμιομένη κοινωνία, που έχει συζητηθεί πολύ, νομίζω ότι υπάρχει ένας συγκεκριμένος χώρος όπου οι νέες ιδέες αναδύονται και αυτός είναι το πανεπιστήμιο. Οπότε θα το έβλεπα και ως μία διεθνή συγκυρία με μήτρα τα πανεπιστήμια. Ενδεχομένως θα έλεγα ότι είναι η τελευταία στιγμή που παράγεται, με αυτούς τους όρους, πολιτική μέσα στον πανεπιστημιακό χώρο. Επιπλέον, δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι έχει μια αναδυθεί, σε διαφορετικές χρονικότητες –και στην περίπτωση της Ελλάδας είναι το '73 και όχι νωρίτερα– μία καταναλωτική κοινωνία. Παράλληλα, οι νέοι αυτοί που βρίσκονται στο πανεπιστήμιο έρχονται να στελεχώσουν μία οικονομία με έναν πολύ διευρυμένο τριτογενή τομέα, ουσιαστικά, ως τελευταία γενιά πριν την οικονομική κρίση του '73.² Όλα αυτά θεωρώ ότι θα πρέπει να τα συνυπολογίσουμε.



Έκδοση του Centre d'Information sur les Mouvements de Libération (CIML), Παρίσι, 1970 (Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ)

Ι.Χ.: Συμφωνώ απόλυτα με όσα ανέφερε η Κατερίνα, τα οποία συνθέτουν μία πλήρη εικόνα της ελληνικής περίπτωσης, και θα πρόσθετα μόνο την εξής ιδιαιτερότητα σε σχέση με το διεθνές νεολογιστικό κίνημα αμφισβήτησης: όλα αυτά τα ερεθίσματα, όλα τα νέα αιτήματα των '60s, όλη αυτή η αμφισβήτηση της προηγούμενης γενιάς και του καταναλωτικού μοντέλου –το χάσμα γενεών, που παρατηρείται παγκοσμίως στο αντιπολεμικό κίνημα– στην Ελλάδα τροφοδοτεί μία μετεμφυλιακή πόλωση η οποία δεν έχει ακόμη εκτονωθεί. Αυτό, νομίζω, πρέπει να το έχουμε υπόψη μας. Μιλάμε για ένα νεολογιστικό στρώμα, το οποίο αντλεί αναφορές, είτε οικογενειακές, είτε συναισθηματικές, είτε απλά διανοητικές, μέσω του διαβάσματος, από την Κατοχή και την Αντίσταση, έρχεται σε μία πόλη η οποία ανοικοδομείται, ανοίγεται ξαφνικά σε νέα ερεθίσματα, μέσω της μουσικής, του θεάτρου, του κινηματογράφου, του rock 'n' roll, και ταυτόχρονα νιώθει ότι κυβερνάται από το πιο γελοίο, οπισθοδρομικό και ανελεύθερο στρατιωτικό καθεστώς που θα μπορούσε να του τύχει. Έχουμε στοιχεία του Μάν του '68, στοιχεία νεολογιστικής αμφισβήτησης –η νεολογία έχει μία αυταξία, είναι σημαντικό από μόνο του να είσαι νέος εκείνη την εποχή–, στην ελληνική περίπτωση, όμως, υπάρχει και μία αίσθηση εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και αδικαιώτων αγώνων της Αριστεράς που παρέμεναν εκκρεμή ζητήματα τότε.

2. Αναφέρεται στην πετρελαιοκή κρίση που ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1973, όταν τα μέλη του Οργανισμού Αραβικών Πετρελαιοπαραγωγών Χωρών κήρυξαν εμπάργκο στη διάθεση του πετρελαίου. Η απόφαση σχετιζόταν και με την έναρξη του Πολέμου του Γιομ Κιπούρ μεταξύ του Ισραήλ, από τη μια πλευρά, και των αραβικών κρατών της Αιγύπτου και της Συρίας, από την άλλη. Στόχος της πολεμικής σύγκρουσης ήταν η ανάκτηση των αραβικών εδαφών που είχε αποσπήσει το Ισραήλ λίγα χρόνια νωρίτερα, το 1967, με τον Πόλεμο των Έξι Ημερών. Το εμπάργκο τελείωσε τον Μάρτιο του 1974.



Χειρόγραφο σημείωμα παλιού ΕΠΟΝίτη στα κάγκελα του Πολυτεχνείου, x.x. (ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο εφ. «Σοσιαλιστική Αλλαγή»)

Β.Κ.: Όσο σε ακούω, σκέφτομαι το κλασικό σύνθημα, το οποίο εμφανίζεται πολύ νωρίς, ήδη από το '74, το «ΕΑΜ, ΕΛΑΣ, Πολυτεχνείο»

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΩΝ

Β.Κ.: Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία, νομίζω, είναι ότι σήμερα έχουμε μια μεγάλη βιβλιογραφία για το Πολυτεχνείο, η οποία, όμως, προέρχεται κυρίως από την ίδια τη γενιά αυτήν. Μαρτυρίες, χρονικά, λογοτεχνικά κείμενα – και ουσιαστικά σκέφτομαι ότι αυτή η γενιά, με έναν τρόπο, συγκροτεί την αφήγησή της γύρω από αυτό που έχει συμβεί. Θα ήθελα ως νεότεροι, αλλά και ως μελετητές του φαινομένου, να το σχολιάσετε.

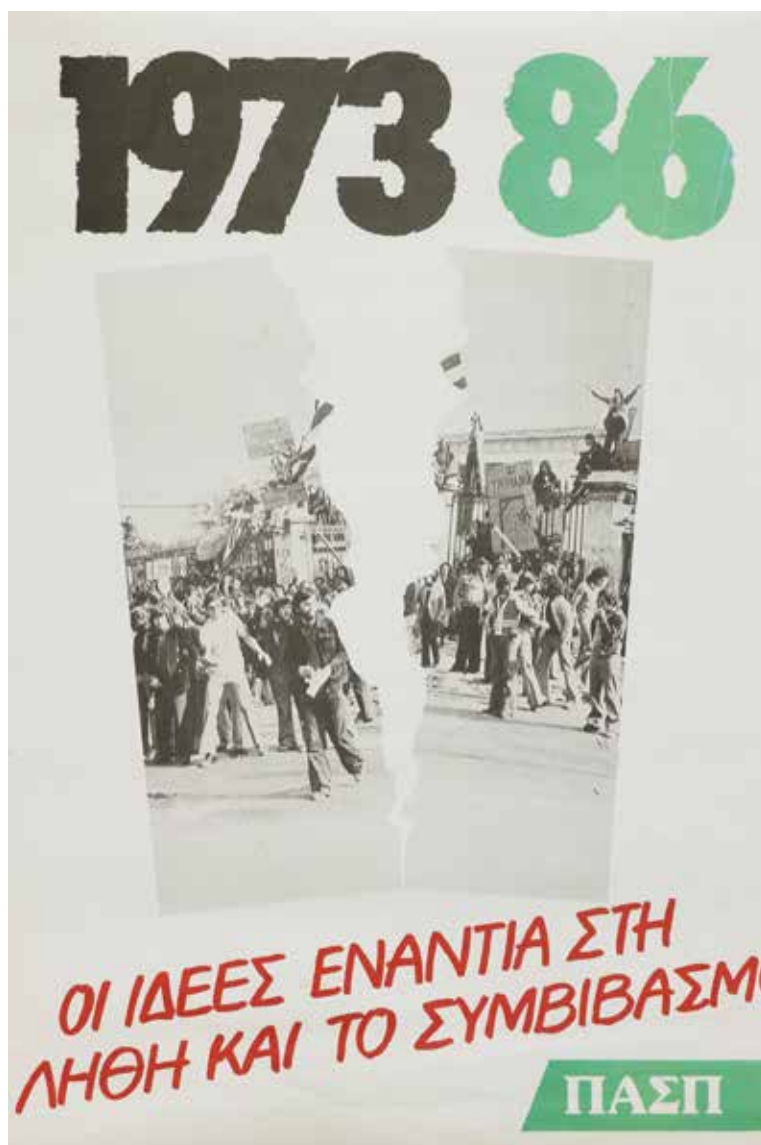
Κ.Λ.: Σε ένα πρώτο επίπεδο είναι απολύτως φυσιολογικό, κατά τη γνώμη μου, να έχει δοθεί ο λόγος στους πρωταγωνιστές. Δεν είναι κάτι που συναντούμε μόνο εδώ και μόνο όσον αφορά το Πολυτεχνείο. Ο Μάνης του '68, επίσης, ήταν για ένα μεγάλο διάστημα υπόθεση των πρωταγωνιστών. Μία δεύτερη παρατήρηση που θα ήθελα να κάνω είναι ότι οι πρωταγωνιστές συνομιλούν, σε μεγάλο βαθμό, με τα κόμματα, με τον λόγο της γενιάς τους ή με τον λόγο των κομμάτων για τη γενιά τους – και αυτό σχετίζεται με το πώς τελικά η έννοια της «γενιάς του Πολυτεχνείου» συγκροτείται ήδη από τον πρώτο χρόνο της Μεταπολίτευσης και με το πώς μεταβάλλεται μέσα από τη συνομιλία των πρωταγωνιστών με τα κόμματα.

Ι.Χ.: Θα συμφωνήσω κι εγώ ότι είναι φυσιολογικό οι πρωταγωνιστές αυτής της ιστορίας να διεκδικούν τα πρωτεία στον λόγο για το γεγονός. Ίσως οι ιστορικοί να δίσταζαν όλα αυτά τα χρόνια να μπουν σε μία ιστορία η οποία ήταν ακόμα πάρα πολύ ζωντανή και είχε προεκτάσεις στις δεκαετίες του '80 και του '90, ενώ για τους ίδιους τους πρωταγωνιστές ήταν τόσο αναγνωρίσιμη ώστε μάλλον αποθαρρύνονταν όσοι ήθελαν να τη μελετήσουν πιο επιστημονικά. Θα έλεγα, μιλώντας τελείως προσωπικά, ότι αυτή ήταν και η δική μου αφορμή για να αρχίσω να ερευνώ το τριήμερο της

εξέγερσης. Ήθελα να δω ποιοι ήταν οι άνθρωποι πίσω από τους πρωταγωνιστές, πίσω από τα δημόσια πρόσωπα, ποια ήταν αυτά τα 10-15 άτομα, τα οποία έχουν γίνει πραγματικά συνεκδοχή της εξέγερσης του Πολυτεχνείου και ολόκληρου του φοιτητικού κινήματος της εποχής – και αυτού που έχει ονομαστεί «γενιά». Ήθελα, δηλαδή, να αντιληφθώ σε ποιο κοινωνικό υποκείμενο ανήκαν αυτά τα άτομα. Νομίζω ότι αυτά είναι τα ερωτήματα που δημιουργούνται από όλη αυτήν την ονοματολογία γύρω από το Πολυτεχνείο. Θυμάμαι σε κάποια από τις επετείους, ίσως πριν από 10-20 χρόνια, είχε κυκλοφορήσει σε ένα δημοσιογραφικό site, νομίζω, στο διαδίκτυο, ένας κατάλογος ονομάτων της γενιάς του Πολυτεχνείου με βάση την πολιτική αναγνωρισιμότητα και την οικονομική επιφάνειά τους. Ήταν λίγο εκ του πονηρού, αλλά ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε αυτήν τη γενιά ήταν μία ονοματολογία με όρους δημόσιου θεάματος και τίποτα παραπάνω, το οποίο μόνο σε βλάβη και υποτίμηση του ίδιου του γεγονότος μπορούσε να οδηγήσει και συνεχίζει να οδηγεί.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ «ΓΕΝΙΑΣ»

Β.Κ.: Παρ' όλα αυτά, πρέπει να πούμε ότι και οι ίδιοι οι εκπρόσωποι της γενιάς, με έναν τρόπο, όρισαν τον εαυτό τους ως μέλη αυτής της γενιάς. Με άλλα λόγια, η ανάδειξη της έννοιας της γενιάς του Πολυτεχνείου, και ιστορικά, είναι και επιλογή των πρωταγωνιστών και γενικά των ανθρώπων που συμμετείχαν. Είναι μια γενιά, η οποία συνδέεται με την έκρηξη του φοιτητικού πληθυσμού στα πανεπιστήμια, με την άρση της προληπτικής λογοκρισίας και θεωρεί, εξαιτίας αυτών των χαρακτηριστικών της, ότι αποτελεί μια ιδιαίτερη συσσωμάτωση. Θα ήθελα να σας ζητήσω να σχολιάσετε περισσότερο αυτήν την έννοια της γενιάς, δηλαδή πώς εσείς αισθάνεστε απέναντι σε αυτήν τη γενιά και ποιους θα τοποθετούσατε σε αυτήν· αν θεωρείτε ότι αυτή η ερώτηση έχει πράγματι κάποιο νόημα ή αν πρόκειται για μια έννοια, η οποία, με έναν τρόπο, μεταλλάσσεται και διευρύνεται μέσα στον χρόνο.



Κ.Λ.: Η γενιά του Πολυτεχνείου είναι μία έννοια, η οποία έχει συγκροτηθεί, κυρίως, μέσα από τον κομματικό λόγο και είναι, σε μεγάλο βαθμό, απότοκο του ανταγωνισμού μεταξύ ΚΚΕ και ΠΑΣΟΚ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι εκλογές του '77, οι οποίες διεξάγονται στις 20 Νοεμβρίου και συμπίπτουν με τον εορτασμό του Πολυτεχνείου. Στον προεκλογικό λόγο των κομμάτων έχει ενσωματωθεί πλήρως η έννοια της γενιάς του Πολυτεχνείου· πολύ συχνά, μάλιστα, χρησιμοποιείται αυτός ο όρος. Παράλληλα, είναι οι εκλογές στις οποίες για πρώτη φορά εκλέγονται η Μαρία Δαμανάκη, με το ΚΚΕ, και ο Στέφανος Τζουμάκας, με το ΠΑΣΟΚ. Στον δημοσιογραφικό λόγο, αυτό αποτυπώνεται ως η «δικαίωση» της γενιάς· θεωρείται ότι ήρθε αυτή η γενιά στο πολιτικό σκηνικό οπότε τώρα θα υπάρξει ανανέωση των δομών, των κομμάτων, του πολιτικού προσωπικού κ.ο.κ. Αυτό θα συνεχιστεί και μετά το '81. Ας πάρουμε, π.χ., την ίδρυση της Γραμματείας Νέας Γενιάς, η οποία παίζει πάρα πολύ με την έννοια της γενιάς του Πολυτεχνείου, διοργανώνει ακόμη και επετειακές εκδηλώσεις ανά την Ελλάδα.

Ι.Χ.: Εγώ θα ήθελα να προσθέσω εδώ κάτι που προέκυψε από τη δική μου έρευνα και αφορά την ατομική μνήμη. Αν θα έκανα μία διάκριση στο σώμα των μαρτυριών, που έχω συλλέξει, ανάμεσα στους πιο προβεβλημένους και στους αφανείς, θα έλεγα ότι οι αφανείς έχουν, πέρα από όλα τα άλλα κοινά τους σημεία, ένα ακόμη σημείο στο

2. ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΝΕ

ΑΦΙΣΣΑ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ



**ΣΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ
ΜΕ ΤΗΝ ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΤΑΞΗ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ
ΚΑΙ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ**

Αφίσα της ΚΝΕ, 4/1979 (ΑΣΚΙ / Συλλογή Αφισών Φίλιππου Ηλιού)



Η πρώτη επέτειος από την εξέγερση του Πολυτεχνείου, 22-24/11/1974 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

οποίο συμφωνούν: αρνούνται μετά βδελυγμίας τον όρο «γενιά». Και σίγουρα αυτό μπορεί να ερμηνευτεί από έναν ερευνητή ως απόρριψη του αφηγήματος της Μεταπολίτευσης περί σύσσωμης και παλλαϊκής αντίστασης στο δικτατορικό καθεστώς. Στη συνείδηση των πρωταγωνιστών, στο ατομικό βίωμα –τουλάχιστον έτσι όπως εκφράζεται μέσα από τις προφορικές τους μαρτυρίες–, η επισήμανση ότι επρόκειτο για την πιο δυναμική μειοψηφία των φοιτητικών χώρων –και όχι για την πλειοψηφία των πανεπιστημιακών χώρων εννοείται– είναι αυτό που δίνει μορφή, σχήμα και νόημα στην εξεγερσιακή εμπειρία του Πολυτεχνείου – όχι η συζήτηση με όρους γενιάς.

ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ

Β.Κ.: Παρ' όλα αυτά, η γενιά του Πολυτεχνείου είναι, στην πραγματικότητα, ο πρώτος μεγάλος εθνικός συλλογικός ήρωας μετά το '74. Είναι ένας ήρωας που συγκροτείται μέσα σε διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες και μέσα στις διαφορετικές δεκαετίες. Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι πρόσφατα, στις συζητήσεις γύρω από την οικονομική κρίση, αυτή η γενιά βρίσκεται ολόένα και πιο πολύ στο στόχαστρο. Στην πραγματικότητα, όμως, έχει αρχίσει να βρίσκεται στο στόχαστρο ήδη από τη δεκαετία του '80.

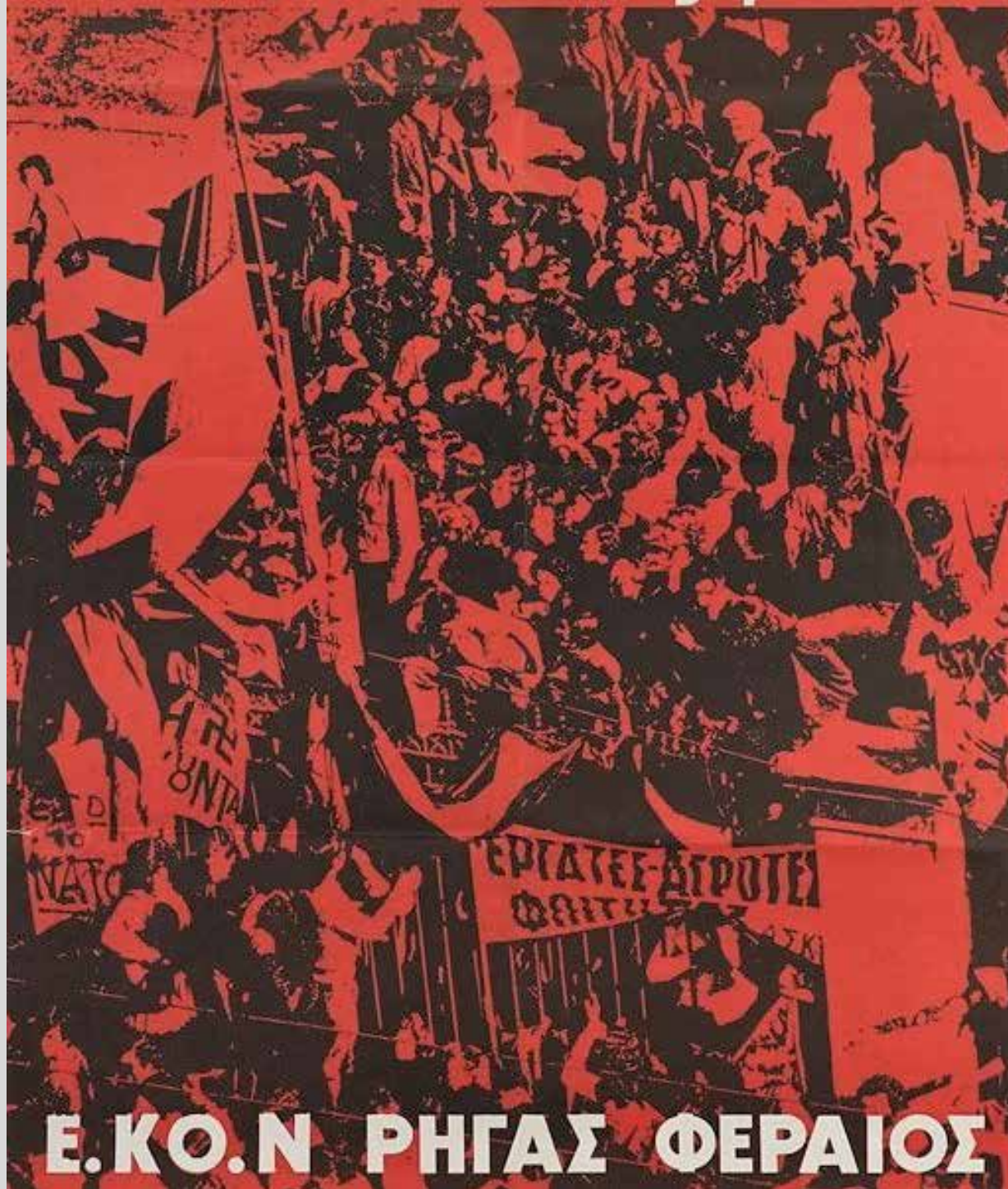
Κ.Λ.: Η πολιτική κριτική που γίνεται στη γενιά αυτήν, κατά κύριο λόγο αφορά τη δεκαετία του '80, η οποία είναι μία δεκαετία υπερπολιτικοποίησης. Από τα μέσα του '80 γίνεται μάλλον με όρους ματαίωσης: σύμφωνα με αυτόν τον λόγο, δηλαδή, αυτή η γενιά δεν μετέβαλε την πολιτική πρακτική όπως θα περιμέναμε, δεν ανανέωσε την πολιτική όπως θα περιμέναμε, καπελώθηκε από τους κομματικούς μηχανισμούς κ.ο.κ. Εν συνεχεία, τη δεκαετία του '90 στον δημόσιο λόγο, η γενιά ταυτίστηκε με την κοινωνική κινητικότητα, με την οικονομική ευχέρεια, την οποία θεωρείται ότι απολαμβάνουν τα μέλη της, με την ενσωμάτωση και τον ατομικισμό σε αντιδιαστολή με τις αξίες, των οποίων ήταν κάποτε φορείς.

Β.Κ.: Πράγματι, ισχύει αυτό που λες για τις δεκαετίες του '80 και του '90, σήμερα, όμως, συναντάμε μια άλλου είδους κριτική. Καταρχάς, έχουμε ένα είδος αμφισβήτησης, ακόμη και άρνησης, του γεγονότος και της σημασίας του.

ΤΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΜΑΣ ΚΑΛΕΙ

στή μεγάλη πορεία
για τή δημοκρατία
καί τήν έθνική ανεξαρτησία

ΑΡΧΑΙΑ
ΕΥΧΡΟΝΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ



Ε.ΚΟ.Ν ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ

I.X.: Ναι, σίγουρα και αυτό που εγώ θεωρώ το κατεξοχήν ανησυχητικό είναι ότι αυτή η κριτική δεν προέρχεται πλέον αποκλειστικά από το ακροδεξιό κομμάτι του πολιτικού φάσματος, αλλά αρχίζει και εξαπλώνεται, γίνεται σχεδόν διασπαραξιακή. Δηλαδή, μέσα στον ορυμαγδό της κριτικής για τη Μεταπολίτευση και όλες τις –υποτίθεται– αρνητικές της συνέπειες για τον τόπο και τη χώρα, το ίδιο το γεγονός έχει υποστεί καθίζηση και πλήρη αμφισβήτηση – και αν θέλετε, μιλώντας ως ιστορικοί, είναι και αυτό μία υπόρρητη συνέπεια της απουσίας διεξοδικής καταγραφής του ως γεγονότος. Ουσιαστικά, η άρνηση του Πολυτεχνείου, η «κατάρριψη του μύθου του Πολυτεχνείου», είναι κομμάτι μιας γενικότερης αμφισβήτησης της Μεταπολίτευσης και εκφράζεται από ένα σύνθημα, που αρχίζει να υπογραμμίζεται όλο και περισσότερο, ότι ζούμε το τέλος της ιστορικής φάσης που ξεκίνησε το 1974.

B.K.: Είναι αυτό μια ελληνική ιδιαιτερότητα; Στην Ελλάδα, προφανώς, το βλέπουμε με πολύ μεγάλη ένταση. Από την άλλη μεριά, είναι σαφές ότι, και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αυτή είναι μια κριτική που μάλλον απευθύνεται συνολικά σ' αυτήν τη γενιά: στη γενιά του Μάν του '68, στη γενιά της δεκαετίας του '60.

Κ.Λ.: Σίγουρα. Είναι πολύ ενδεικτικό το παράδειγμα των γαλλικών εκλογών του 2007, στις οποίες ο Σαρκοζί είχε ως πολύ κεντρικό το ερώτημα αν τελικά έχει έρθει η ώρα να εκλείψει μια για πάντα η κληρονομιά του Μάν του '68 – την οποία, προφανώς, εκπροσωπούσε το σοσιαλιστικό κόμμα και η Σεγκολέν Ρουαγιάλ, αλλά κυρίως αφορά μια ολόκληρη κουλτούρα πιο ριζοσπαστική, πιο κριτική απέναντι σε κυβερνητικές επιλογές, αντιαυταρχική. Για να έρθω πάλι στα δικά μας, το 2004 ο Μίμης Ανδρουλάκης γράφει στο βιβλίο του *Βαμπίρ και κανίβαλοι*:³ «Με αγχώνει η ιδέα ότι θα έρθει μια μέρα μετά είκοσι, τριάντα χρόνια που τα παιδιά μας και τα εγγόνια μας θα μας νιώθουν σαν βαμπίρ». Νομίζω ότι αυτή η κριτική εμπεριέχει και ένα είδος αναστοχασμού για τους boomers που επωφελήθηκαν από την μεταπολεμική ευδαιμονία και ταυτίστηκαν με έναν ιστορικό κύκλο που, ίσως, κάπως να κλείνει μια και έχει έρθει η στιγμή να αποτιμηθεί.

B.K.: Άρα, στην πραγματικότητα, πριν την άρνηση, έχουμε, ήδη από τις δεκαετίες του '80 και του '90 έναν αναστοχασμό των εκπροσώπων αυτής της γενιάς ή μια κριτική, αν θέλετε, απέναντι στους εαυτούς τους και στα νεανικά τους χρόνια – για να αποφύγουμε πάλι τον όρο «γενιά».

I.X.: Οπωσδήποτε. Αν, μάλλον, κάποιος ήθελε να αναζητήσει πολιτικές αλήθειες που διεκδικούν χαρακτήρα ιστορικού συμπεράσματος, θα λέγαμε ότι υπάρχουν δύο στρεβλές αντιλήψεις της νεοελληνικής κοινωνίας γύρω από το Πολυτεχνείο και κυρίως γύρω από τη γενιά του, με ή χωρίς εισαγωγικά: πρώτον, ότι αυτή η γενιά ξεπουλήθηκε και, δεύτερον, ότι αυτή η γενιά κυβέρνησε τη χώρα. Δεν ισχύει τίποτα από τα δύο. Το αν αυτή η γενιά ξεπουλήθηκε ή όχι είναι μία ερμηνεία, μία γνώμη, μία τοποθέτηση· δεν μπορούμε να την κρίνουμε εδώ, ούτε μπορούμε να υποθέσουμε σε οποιαδήποτε περιπτώσιολογία. Είναι όμως λάθος –και νομίζω ότι ένας ιστορικός θα μπορούσε να συμβάλει θετικά σε αυτήν τη συζήτηση– να θεωρούμε ότι αυτή η γενιά κυβέρνησε την Ελλάδα. Το ότι είναι κομμάτι της Μεταπολίτευσης, το ότι αναμείχθηκε στην υπερκομματικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας από το '74 μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '80, είναι αλήθεια. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι αυτή η γενιά κυβέρνησε. Είναι μία σχηματική αντίληψη, η οποία έχει συμπαρασύρει και τους ίδιους τους εκπροσώπους σε μία συνεχή, όπως είπατε, αυτοκριτική. Οι ίδιοι, δηλαδή, θέτουν συνεχώς σε αμφισβήτηση τον εαυτό τους, παρασυρόμενοι, μάλλον, από την έμμεση ή άμεση κριτική μιας κοινωνίας που αναζητά τον ρομαντικό επαναστάτη και τη διαχρονική υπόμνηση της επαναστατικότητάς του από την αρχή μέχρι το τέλος της ζωής του.

Κ.Λ.: Συμφωνώ με αυτό που σημείωσε ο Ιάσοντας, ότι αυτή η γενιά δεν κυβέρνησε και, νομίζω, αυτό προκύπτει κι από τις μελέτες που διαθέτουμε – παρότι είναι πραγματικά ελάχιστα και σε πολύ μικρά δείγματα. Σύμφωνα με αυτές, ωστόσο, ως επί το πλείστον, οι άνθρωποι που ανήκουν σε εκείνη την ηλικιακή ομάδα ασχολήθηκαν, συστηματικά, με την Τοπική Αυτοδιοίκηση, αλλά όχι με την κεντρική πολιτική.

ΕΝΑ ΑΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΤΟ ΠΕΔΙΟ;

B.K.: Άρα, μιλώντας για τη γενιά του Πολυτεχνείου, και οι δυο αναφέρατε ουσιαστικά σε ένα σχεδόν αχαρτογράφητο ακόμη σώμα πηγών, αν εξαιρέσουμε τις μνημονικές καταθέσεις ή την πολιτική παρουσία μιας μειοψηφίας μελών της, ενώ στην πραγματικότητα είναι πολύ μεγαλύτερο. Με άλλα λόγια, θα μπορούσε κανείς να πει ότι, σε πολύ μεγάλο βαθμό, το Πολυτεχνείο μάς είναι άγνωστο ή ότι έχει άγνωστες πλευρές;

3. Μίμης Ανδρουλάκης, *Βαμπίρ και κανίβαλοι. Το ρίσκο μιας νέας σύγκρουσης των γενιών*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2004.



Πορεία για την Πρωτομαγιά, 1977 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Ι.Χ.: Θα έλεγα ότι πραγματικά το Πολυτεχνείο έχει άγνωστες πλευρές. Δεν έχει καταγραφεί πλήρως ως γεγονός: το τριήμερο δεν έχει καταγραφεί γεγονотоλογικά ως προς το εύρος της διαμαρτυρίας, δεν έχουμε ακόμη πλήρη εικόνα του κοινωνικού υποκειμένου της εξέγερσης, δεν έχουμε σαφή εικόνα των «κλιμάκων» συμμετοχής στο γεγονός, δεν έχουμε μία αίσθηση ηλικιακής ταξινόμησης αυτού του κοινωνικού υποκειμένου. Γενικώς, μας λείπουν πάρα πολλά στο πεδίο της καταγραφής. Δεν είναι καθόλου τυχαίο αυτό, λοιπόν, καθώς ως γεγονός μυθοποιήθηκε και «εκτινάχθηκε» στον δημόσιο λόγο πέρα από κάθε προσδοκία, πριν ακόμη καταγραφεί και πληροφορηθούν οι άνθρωποι, στη Μεταπολίτευση, σχετικά με το τι έγινε επακριβώς. Ή, όπως γράφει και κάποιος απ' αυτήν τη γενιά, τι ακριβώς συνέβη εκείνο το τριήμερο και εκείνη «τη νύχτα του ορμηγαδού και του θανάτου». Θα έλεγα ότι, κατά τη γνώμη μου, μπορούμε να διακρίνουμε δύο ειδών μνημονικές αποτυπώσεις, δύο αφηγήματα του γεγονότος από τους πρωταγωνιστές του. Το ένα αφήγημα, θα το πω λίγο σχηματικά, αφορά τη μνήμη μέσα από τα κάγκελα και το άλλο τη μνήμη έξω από τα κάγκελα. Η μνήμη μέσα από τα κάγκελα αφορά την οργανωμένη κατάληψη, το φοιτητικό κίνημα, την απόφαση κατάληψης του χώρου, την περιφρονημένη μαζικότητα – αφορά, τέλος πάντων, την πιο πολιτική πλευρά του γεγονότος. Η μνήμη έξω από τα κάγκελα είναι η ιστορία αυτής της, αν θέλετε, άγνωστης, σόρατης και ακατάγραφης μάζας ανθρώπων που, ιδιαίτερα την τελευταία ημέρα της εξέγερσης, κατέβηκαν στον δρόμο, συγκρούστηκαν με τις δυνάμεις καταστολής της χούντας, δέχτηκαν δακρυγόνα, σφαίρες – και, παρ' όλα αυτά, έμειναν στα οδοφράγματα μέχρι το πρωί.

Θεωρώ, λοιπόν, ότι αυτή η δεύτερη κατηγορία μνήμης, η ιστορία αυτής της μάζας που τελικά προεκτείνει την κατάληψη και την κάνει εξέγερση, δίνοντας μάλιστα μία κυριολεξία στον όρο «εξέγερση», είναι κάτι το οποίο μας διαφεύγει. Υπάρχει τεράστια έλλειψη στοιχείων για το τι συνέβαινε έξω από τα κάγκελα του Πολυτεχνείου. Για το τι συμβαίνει μέσα, έχουμε μία σχεδόν πλήρη εικόνα: και για τη διαδικασία των συνελεύσεων και για την εκπροσώπηση των οργανώσεων και για τις ενδοφοιτητικές συγκρούσεις και για την ονοματολογία – απλά το τι συμβαίνει στους δρόμους της Αθήνας και σε ποια έκταση, γύρω από τον πυρήνα της αναταραχής, είναι μάλλον άγνωστο. Και σίγουρα αυτό δεν είναι άσχετο με το γεγονός ότι, στη Μεταπολίτευση, αν θέλουμε πλέον να βάλουμε το δάχτυλο επί τον τύπον



Οδοφράγματα, 16/11/1973 (Από το λεύκωμα Πολυτεχνείο 1973. 40 χρόνια απόσταση, Αρχείο: Βασίλης Καραγεώργος – Επιμέλεια: Θανάσης Αλιτάς, Flippress, 2013)

των ήλων, ο μύθος του Πολυτεχνείου αφαίρεσε από το γεγονός τα συγκρουσιακά, τα κατεξοχήν εξεγερσιακά του χαρακτηριστικά. Θα μπορούσα να πω ότι, στη Μεταπολίτευση, το αφήγημα του Πολυτεχνείου είναι μία πασιφιστική φοιτητική κινητοποίηση, η οποία ντύνεται στο αίμα από τους στρατοκράτες της χούντας. Ως περιγραφή είναι σωστή. Είναι όμως ελλειμματική, γιατί αφαιρεί, όπως ανέφερα προηγουμένως, το στοιχείο που μας επιτρέπει να κυριολεκτούμε όταν μιλάμε για μια εξέγερση με νεκρούς και τραυματίες. Επιπλέον, αυτό το κενό γνώσης ίσως συνδέεται με την εμφάνιση όλης αυτής της κριτικής και της χυδαίας και άδικης άρνησης του ίδιου πλέον του γεγονότος – και όχι μόνο της γενιάς του.

Κ.Λ.: Θα ήθελα να προσθέσω ότι λείπει πάρα πολύ μια μελέτη που να προσεγγίζει το Πολυτεχνείο σε μία πιο μακρά διάρκεια και με όρους ιστορικής και πολιτικής κοινωνιολογίας. Κάποια σχετικά ερωτήματα που θα μπορούσαν να τεθούν, για παράδειγμα: πώς το Πολυτεχνείο, ως στιγμή, διαμόρφωσε μεταπολιτευτικούς θεσμούς; Πώς επηρέασε το φοιτητικό κίνημα της Μεταπολίτευσης; Πώς επηρέασε το πανεπιστήμιο ως θεσμό και πώς τη λειτουργία του; Αυτά τα ερωτήματα αξίζει να διερευνηθούν.

Β.Κ.: Συνεπώς, είναι πολύ σημαντικό να γίνει μια συζήτηση γύρω από το ίδιο το Πολυτεχνείο ως γεγονός, για να αναδειχθούν οι πτυχές που παραμένουν στο σκοτάδι, αλλά και γύρω από τον τρόπο με τον οποίο το ίδιο το Πολυτεχνείο, ως συμβολικό γεγονός, επιδρά στη Μεταπολίτευση. Με άλλα λόγια, να δούμε το «πριν» και το «μετά» του Πολυτεχνείου. Γιατί, όπως έχεις γράψει κι εσύ, Κατερίνα, τις διαφορετικές αναγνώσεις του Πολυτεχνείου μέσα στον χρόνο, από τη δεκαετία του '70 και μετά, μπορούμε να τις συνδέσουμε με την ίδια την πορεία της Μεταπολίτευσης.⁴

4. Κατερίνα Λαμπρινού, «Η "γενιά του Πολυτεχνείου" στο καλειδοσκόπιο της Μεταπολίτευσης», στο Μάνος Αυγερίδης – Έφη Γαζή – Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σ. 151-168.



Πορεία για την επέτειο του Πολυτεχνείου, 1984 (ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο εφ. «Σοσιαλιστική Αλληλεγγύη»)

I.X.: Εμένα με ενδιέφερε, επίσης, να διερευνήσω για ποιο λόγο το Πολυτεχνείο παραμένει σταθερό και αναλλοίωτο τωτέμ της Αριστεράς στη Μεταπολίτευση και ποιες είναι οι κληρονομίες ή παρακαταθήκες, αν θέλετε, αυτού του γεγονότος, για να το πω έτσι λίγο αφελώς και ρομαντικά. Κατέληξα σε δύο, κυρίως, συμπεράσματα. Το πρώτο είναι η προωθητική ενότητα της Αριστεράς, ένα ζήτημα το οποίο παραμένει ως αιτούμενο στη συζήτηση μέχρι σήμερα, και το δεύτερο, συγγενές με το πρώτο, είναι οι αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες που ανέπτυξε το Πολυτεχνείο. Πρόκειται για αυτήν τη συνεχή διαδικασία των συνελεύσεων, η οποία είναι πάρα πολύ έντονη και ως βίωμα και στις μνημονικές καταθέσεις, και δημιουργεί μία αίσθηση του «όλοι μαζί μπορούμε», του ανυποχώρητου αγώνα, του ότι μία μαζική κινητοποίηση μπορεί πραγματικά να ανατρέψει και να καταφέρει τα πάντα.

B.K.: Φυσικά αυτό που λες είναι πολύ ενδιαφέρον, γιατί, παράλληλα, έφτιαξε και ένα είδος διχασμού ο οποίος, κατά τη γνώμη μου, είναι μη παραγωγικός: πρόκειται για την ιδέα ότι η αυτόνομη συμμετοχή σήμαινε τη μη κομματικοποίηση. Κατά τη γνώμη μου, στο Πολυτεχνείο συνυπήρξαν και τα δύο: και οι οργανωμένες δυνάμεις και οι ανένταχτοι. Ο τρόπος συνύπαρξης και η αλληλεπίδραση μεταξύ τους είναι πολύ μεγάλο κεφάλαιο και αποτελεί κομμάτι της ίδιας της εξέγερσης.

I.X.: Θα έλεγα ότι όλη η ιστορία του φοιτητικού κινήματος και το Πολυτεχνείο έχει να κάνει, όπως ανέφερα και προηγουμένως, με την προωθητική ενότητα της Αριστεράς. Παρά τις φοβερές διαφωνίες, συγκρούσεις και αντεγκλήσεις, τις κρίσιμες στιγμές υπήρξε μία πολύ καλή και γόνιμη συνεννόηση, αλλιώς δεν θα μιλούσαμε για κανένα γεγονός, για καμία κορυφαία στιγμή αυτής της κινηματικής διαδικασίας που λέγεται φοιτητικό κίνημα. Οποσδήποτε έχει να κάνει –μιας και δεν έχουμε φύγει από τη συζήτηση για τη γενιά– με το γεγονός ότι πρόκειται για ανθρώπους οι οποίοι, παρότι εγγράφονται και εντάσσονται σε κομματικούς μηχανισμούς, όπως το ΚΚΕ και το ΚΚΕ εσωτερικού, και έχουν ιδεολογικές αναφορές σε προηγούμενες δεκαετίες, μέχρι π.χ. και τη διάσπαση του '68, ηλικιακά είναι μια τελείως διαφορετική γενιά. Ανδρώνονται και ενηλικιώνονται πολιτικά σε τελείως διαφορετικές συνθήκες, με τους όρους μιας πολιτιστικής επανάστασης, όπως αυτή που περιγράψαμε στο πρώτο μέρος. Δεν έχουν τα βαρίδια των εσωκομματικών συγκρούσεων και των φραξιοτισμών του παρελθόντος. Η μεταξύ τους σύμπτωση είναι, αν θέλετε, ευκολότερη.

B.K.: Θα ήθελα, τελειώνοντας, να κάνουμε μια κουβέντα για εσάς τους ίδιους: για το προσωπικό σας, για το δικό σας Πολυτεχνείο, δηλαδή για τους λόγους για τους οποίους στραφήκατε προς τη μελέτη –σε όποια έκταση– αυτού του φαινομένου και για το πόσο αυτή η μελέτη, τελικά, ήρθε να συγκρουστεί ή, με έναν τρόπο, να επιβεβαιώσει τη δική σας προσωπική εικόνα για το γεγονός.

Κ.Α.: Η αλήθεια είναι ότι εγώ δεν έχω μελετήσει πολύ συστηματικά το ίδιο το γεγονός, αλλά ενδιαφέρθηκα για το Πολυτεχνείο πολύ περισσότερο εξαιτίας των επανεμφανίσεων του κατά τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης. Πώς από την «ηρωοποίηση» φτάνει να φορτώνεται με τόσες αρνητικές συνδηλώσεις και να υποδεικνύεται ως ένας από τους βασικούς υπαίτιους της πολιτικής, ηθικής και οικονομικής χρεωκοπίας, όχι αποκλειστικά από το ακροδεξιό πολιτικό κοινό.

I.X.: Η δική μου ενασχόληση είναι, θα έλεγα, η συνισταμένη δύο μεγάλων προβληματισμών. Ο ένας γεννήθηκε στα παιδικά μου χρόνια. Ήδη από το Δημοτικό, ένιωθα πάρα πολύ επηρεασμένος από το κλίμα των γιορτών του Πολυτεχνείου κάθε 17 Νοέμβρη. Ως μικρός μαθητής, ένιωθα ότι αυτό που έβλεπα ή αυτό που τέλος πάντων υποτίθεται ότι ήταν αυτή η ιστορία, ήταν ένα «άσμα ηρωικό και πένθιμο»: μου έβγαζε κάτι πολύ «μαύρο» αυτή η γιορτή, δεν έμοιαζε ούτε με την 25η Μαρτίου, ούτε με την 28η Οκτωβρίου. Ήταν πάρα πολύ σκοτεινή ή θολή, είχε αυτήν την ταραγμένη φωνή του Δημήτρη Παπαχρήστου, τα μηνύματα του ραδιοφωνικού σταθμού και πάντοτε μου κινούσε την περιέργεια να ψάξω την αλήθεια για το τι συνέβη, να το δω ως γεγονός. Ο άλλος αφορά το σήμερα, όλη αυτήν την κριτική γύρω από τη Μεταπολίτευση, τη συλλήβδην καταδίκη της γενιάς του Πολυτεχνείου. Πιστεύω ότι, αν κάτι βοηθάει τα ερευνητικά μας ενδιαφέροντα και τις δουλειές μας γύρω από αυτό το θέμα, είναι ακριβώς αυτό το ανομολόγητο καθήκον μας να υπερασπιστούμε, αν όχι να αποκαταστήσουμε, αυτήν τη γενιά, αυτό το γεγονός.

B.K.: Ευχαριστώ πολύ και τους δυο σας. Καλή σας μέρα!

GRECE 73

la révolte



Έκδοση της Comité de Lutte des Antifascistes Grecs de Paris, 1973 (Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

- 21 Απριλίου 1967 Οι αξιωματικοί Γεώργιος Παπαδόπουλος, Στυλιανός Παττακός και Νικόλαος Μακαρέζος καταλαμβάνουν την εξουσία. Ο εισαγγελέας του Αρείου Πάγου Κωνσταντίνος Κόλλητας σχηματίζει την πρώτη κυβέρνηση, η οποία θα παραμείνει στην εξουσία μέχρι τις 13 Δεκεμβρίου 1967. Συλλήψεις της πολιτικής ηγεσίας και χιλιάδων πολιτών. Δολοφονούνται η 24χρονη Μαρία Καλαβρού και ο 15χρονος Βασίλης Πεσλής
- 25 Απριλίου 1967 Δολοφονείται ο Παναγιώτης Ελληής στον Ιππόδρομο Φαλήρου, όπου έχουν συγκεντρωθεί οι συλληφθέντες
- 30 Απριλίου 1967 Ιδρύεται το Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο (ΠΑΜ)
- Μάιος 1967 Χιλιάδες αντικαθεστωτικοί εκτοπίζονται στη Γυάρο. Ο Ανδρέας Παπανδρέου κρίνεται προφυλακισμένος για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Ιδρύονται οι αντιστασιακές οργανώσεις: Δημοκρατικές Επιτροπές Αντιστάσεως (ΔΕΑ), Δημοκρατικοί Σύνδεσμοι, Εθνικό Κίνημα Δημοκρατικής Αντιστάσεως (ΕΚΔΑ) και η Δημοκρατική Άμυνα (ΔΑ)
- 22 Μαΐου 1967 Δολοφονείται ο δικηγόρος στην Υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ Νικηφόρος Μανδηλαράς
- Σεπτέμβριος 1967 Το Συμβούλιο της Ευρώπης καταδικάζει τη χούντα. Μαγνητοφωνημένες δηλώσεις του Παναγιώτη Κανελλόπουλου εναντίον του καθεστώτος
- 5 Σεπτεμβρίου 1967 Δολοφονείται ο γραμματέας της ΔΝΛ Επαλόφου Θεσσαλονίκης Γιάννης Χαλκίδης
- Δεκέμβριος 1967 Επικήρυξη φοιτητών Γιάννη Νίκα, Μίμη Δαρειώτη και Σωτήρη Αναστασιάδη ως ληστών-δυναμιστών. Απελευθερώνεται ο Ανδρ. Παπανδρέου
- 15 Δεκεμβρίου 1967 Ιδρύεται η Πανελλήνια Αντιδικτατορική Οργάνωση Σπουδαστών «Ρήγας Φεραίος»
- Ιανουάριος 1968 Εκκαθαρίσεις στα πανεπιστήμια. Πρόταση για αποβολή της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης λόγω παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Εξαρθρώνεται κίνημα αξιωματικών στο Πολεμικό Ναυτικό με τη σύλληψη κλιμακίου της ΔΑ. Ανακρίσεις με βασανιστήρια στο αντιτορπιλικό Έρλη
- Φεβρουάριος 1968 Διάσπαση του ΚΚΕ στη 12η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος. Ίδρυση του Πανελληνίου Απελευθερωτικού Κινήματος (ΠΑΚ)
- 2 Μαΐου 1968 Ξεκινούν οι φοιτητικές διαδηλώσεις στη Γαλλία με αφορμή την απόφαση του Πανεπιστημίου της Ναντέρ να κηρύξει αποκλεισμό στους φοιτητές ως απάντηση στις συγκρούσεις μεταξύ φοιτητών του Πανεπιστημίου και των σωμάτων ασφαλείας. Γρήγορα οι κινητοποιήσεις επεκτάθηκαν και στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης. Οι διαδηλώσεις και οι συγκρούσεις με την αστυνομία είναι καθημερινές, ενώ στα μέσα Μαΐου ξεκινούν μαζικές γενικές απεργίες στις μεγαλύτερες βιομηχανίες της Γαλλίας. Τα γεγονότα αυτά, που έμειναν γνωστά ως Μάης του '68, διήρκησαν μέχρι τα τέλη Ιουνίου του ίδιου έτους και την προκήρυξη βουλευτικών εκλογών από τον πρόεδρο Σαρλ ντε Γκωλ

- 9 Μαΐου 1968 Δολοφονείται ο πρώην βουλευτής της ΕΔΑ Γιώργος Τσαρουχάς
- 1 Αυγούστου 1968 Συνάντηση του Ανδρ. Παπανδρέου και του Αντώνη Μηριλλιάκη στη Ρώμη για τη συνεργασία ΠΑΜ-ΠΑΚ
- 13 Αυγούστου 1968 Ο Αλέξανδρος Παναγούλης αποπειράται να δολοφονήσει τον δικτάτορα Γεώργιο Παπαδόπουλο
- 15 Σεπτεμβρίου 1968 Ιδρύεται η Κομμουνιστική Νεολαία Ελλάδας (ΚΝΕ)
- 1 Νοεμβρίου 1968 Πεθαίνει ο Γεώργιος Παπανδρέου. Στις 3 Νοεμβρίου η κηδεία του μετατρέπεται σε μαζική διαμαρτυρία εναντίον του καθεστώτος
- 17 Νοεμβρίου 1968 Το Έκτακτο Στρατοδικείο καταδικάζει δισ εις θάνατον τον Αθ. Παναγούλη για την απόπειρα δολοφονίας του Γ. Παπαδόπουλου. Καταδικάζονται επίσης οι Λευτέρης Βερυβάκης, Στάθης Γιώτας, Γιάννης Κλωνιζάκης, Νίκος Λεκανίδης, Νίκος Ζαμπέλης, Γ. Ελευθεριάδης, Γ. Αβραάμ κ.ά. Μετά από τις διεθνείς κινητοποιήσεις για τη σωτηρία του, ο Αθ. Παναγούλης δεν εκτελείται και μεταφέρεται στις Φυλακές Μπογατιίου
- Δεκέμβριος 1968 Καταδίκες στελεχών της ΔΑ, του Ρήγα Φεραίου και της οργάνωσης «29 Μάη» στη Θεσσαλονίκη. Σύλληψη του Γρηγόρη Φαράκου και άλλων παράνομων στελεχών του ΚΚΕ
- 28 Μαρτίου 1969 Ο Γεώργιος Σεφέρης κάνει δηλώσεις κατά της δικτατορίας, οι οποίες προκαλούν αντιδράσεις του καθεστώτος
- 5 Ιουνίου 1969 Αποδρά ο Αλέκος Παναγούλης από τις Φυλακές Μπογατιίου με τη βοήθεια του δεκανέα Γιώργου Μωράκη. Ξανασυλλημβάνεται τέσσερις μέρες αργότερα
- 14 Ιουλίου 1969 Βόμβα εκρήγνυται στα χέρια του καθηγητή Σάκη Καράγιωργα. Η σύλληψή του οδήγησε στην εξάρθρωση της Δημοκρατικής Άμυνας
- 29 Σεπτεμβρίου 1969 Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής προβαίνει σε δηλώσεις κατά της δικτατορίας από το Παρίσι, όπου ζει αυτοεξόριστος
- 12 Δεκεμβρίου 1969 Η Ελλάδα ανακοινώνει την «αποχώρησή» της από το Συμβούλιο της Ευρώπης, για να προλάβει την απογομή της, που είχε ήδη αποφασιστεί
- Ιανουάριος 1970 Ιδρύεται το Επαναστατικό Κομμουνιστικό Κίνημα Ελλάδας (ΕΚΚΕ) στο Δυτικό Βερολίνο. Ξεκινάει η δίκη των αγωνιστών της Λαϊκής Πάλης στη Θεσσαλονίκη. Τα πρακτικά της δίκης δημοσιεύονται στις εφημερίδες. Καταδικάζονται σε ισόβια οι: Α. Λιάκος, Τρ. Μυταφίδης, Α. Δαρβέρης, Σ. Κατσαρός. Καταδικάζονται με μικρότερες ποινές οι: Η. Οικονόμου, Π. Καϊσίδης
- Ιούλιος 1970 Καταδικάζονται σε Έκτακτα Στρατοδικεία στελέχη του ΚΚΕ, της ΔΝΛ, του ΚΚΕ εσωτερικού, του ΑΑΜΥ, των ΔΕΑ και του ΠΑΜ
- Αύγουστος 1970 Ιδρύεται η Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων (ΕΚΙΝ) από φοιτητές και φοιτήτριες διαφόρων σχολών που ανήκαν πολιτικά στον κεντρώο-φιλελεύθερο χώρο. Απολύονται 500 πολιτικοί εξόριστοι

- 2 Σεπτεμβρίου 1970 Ο Κύπριος Γιώργος Τσικουρής και η Ιταλίδα Μαρία-Ελένα Αντζελόνι σκοτώνονται κατά τη διάρκεια τοποθέτησης αυτοκινήτου με εκρηκτικά μπροστά από το κτίριο της αμερικανικής πρεσβείας στην Αθήνα. Ανήκαν στην «Ομάδα Άρης» του ΠΑΜ
- 19 Σεπτεμβρίου 1970 Αυτοπυρπολείται ο φοιτητής Κώστας Γεωργιάκης στη Γένοβα, σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη στήριξη της χούντας από τις δυτικές κυβερνήσεις
- Ιανουάριος 1971 Ιδρύεται στο Λονδίνο το Εθνικό Αντιστασιακό Συμβούλιο από τις οργανώσεις ΠΑΜ, ΔΑ, Ελεύθερος Έλληνας και Υπερασπιστές της Ελευθερίας
- 21 Μαρτίου 1971 Ιδρύεται η Εταιρεία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων, η οποία προσπάθησε να διατυπώσει έναν «νόμιμο» αντιδικτατορικό λόγο μέσα από εκδηλώσεις και εκδόσεις
- 2-5 Αυγούστου 1971 Δίκη μελών του Ρήγα Φεραίου και του ΚΚΕ Εσωτερικού. Καταδικάζονται οι Κώστας Κωσταράκος, Φώτης Προβατάς, Γιώργος Σπηλιώτης, Νίκος Κουμουندούρος
- 22 Σεπτεμβρίου 1971 Η κηδεία του Γιώργου Σεφέρη μετατρέπεται σε μαζική αντιδικτατορική διαδήλωση με τη συμμετοχή χιλιάδων κόσμου
- 2 Ιανουαρίου 1972 Δημοσιεύεται το Βασιλικό Διάταγμα άρσης του στρατιωτικού νόμου στη χώρα εκτός Αθηνών, Πειραιώς, Θεσσαλονίκης
- Οκτώβριος 1972 Καταδίκη σε πολυετή κάθειρξη για τα μέλη της οργάνωσης Κίνημα 20ής Οκτώβρη. Επεισοδιακές γενικές συνελεύσεις σε πολλές σχολές της Αθήνας και Θεσσαλονίκης ενόψει των φοιτητικών εκλογών που έχουν εξαγγελθεί. Οι νόθευσις φοιτητικές εκλογές στη Θεσσαλονίκη οδηγούν στην αποχή και διαδήλωση εκατοντάδων φοιτητών στο κέντρο της πόλης
- 20 Νοεμβρίου 1972 Επέμβαση της αστυνομίας στη Νομική Σχολή Αθηνών για να καταστείλει τις διαμαρτυρίες για τις νόθευσις φοιτητικές εκλογές
- 12 Φεβρουαρίου 1973 Δημοσιεύεται το νομοθετικό διάταγμα 1347, με το οποίο ο υπουργός Άμυνας μπορεί να ανακαλεί τις αναβολές φοιτητών που απέχουν από τα μαθήματά τους. Διαμαρτυρίες φοιτητών και διαδοχικές καταλήψεις της Νομικής Σχολής Αθηνών
- Μάρτιος 1973 Φοιτητικές διαδηλώσεις σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα. Στις 21 Μαρτίου καταλαμβάνεται εκ νέου η Νομική Σχολή, η οποία εκκενώνεται βίαια από την αστυνομία με δεκάδες τραυματίες και πάνω από 100 συλλήψεις
- Μάιος 1973 Σύλληψη και βασανισμός του ταγματάρχη Σπύρου Μουστακλή στο ΕΑΤ-ΕΣΑ. Καταστολή του αντιδικτατορικού κινήματος στο Πολεμικό Ναυτικό. Ανταρσία στο αντιτορπιλικό *Βέλος*, που βρισκόταν για άσκηση του ΝΑΤΟ στην Ιταλία. 36 μέλη του πληρώματος ζητούν πολιτικό άσυλο εκεί
- Αύγουστος 1973 Γενική αμνηστία των πολιτικών κρατουμένων και άρση του στρατιωτικού νόμου. Αποδίδεται χάρη στον Αλέξανδρο Παναγούλη. Παραγράφονται και τα αδικήματα που διέπραξαν κρατικά όργανα κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων
- 8 Οκτωβρίου 1973 Σχηματίζεται κυβέρνηση από τον πολιτικό Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη, η οποία θα παραμείνει στην εξουσία μέχρι τις 25 Νοεμβρίου 1973

4 Νοεμβρίου 1973

Το μνημόσυνο του Γεώργιου Παπανδρέου μετατρέπεται σε αντιδικτατορική πορεία χιλιάδων ανθρώπων. Οδοφράγματα, συλλήψεις και τραυματισμοί. Παραπέμπονται 17 στο αυτόφωρο

14 Νοεμβρίου 1973

Πραγματοποιούνται συνελεύσεις σε όλες τις σχολές. Οι συνελεύσεις στο ΕΜΠ έχουν προγραμματιστεί για τις 15.00, αλλά στις 14.00 μια λανθασμένη πληροφορία για επεισόδια με την αστυνομία έξω από το Πολυτεχνείο κινητοποιεί περίπου εξακόσιους φοιτητές, κυρίως της Νομικής, οι οποίοι καταλαμβάνουν το κτίριο

15 Νοεμβρίου 1973

Η Σύγκλητος του ΕΜΠ αποφασίζει σε συνεδρίαση να μην επιτρέψει την επέμβαση της αστυνομίας για την εκκένωση του κτιρίου. Ήδη από το πρωί έχουν συγκεντρωθεί μέσα και έξω από το Πολυτεχνείο περίπου πέντε χιλιάδες άτομα. Το μεσημέρι ξεκινά να εκπέμπει και ο ραδιοφωνικός σταθμός. Παράλληλα, καταλαμβάνονται η Πολυτεχνική Σχολή Θεσσαλονίκης και το Πανεπιστήμιο Πατρών

16 Νοεμβρίου 1973

Η κατάληψη του Πολυτεχνείου έχει μετατραπεί σε λαϊκή εξέγερση με συνεχείς ποδηλατικές διαδηλώσεις και συγκρούσεις με την αστυνομία στο κέντρο της Αθήνας. Στις 22:00 η αστυνομία και η χωροφυλακή παίρνουν εντολή να κάνουν χρήση πυρός. Νεκροί και τραυματίες μεταφέρονται στο πρόχειρο ιατρείο του Πολυτεχνείου ή σε νοσοκομεία. Στις 23:15 αποφασίζεται η επέμβαση του στρατού

17 Νοεμβρίου 1973

Μία ώρα μετά τα μεσάνυχτα ο χώρος γύρω από το Πολυτεχνείο έχει αδειάσει, ενώ μέσα παραμένουν περίπου δύο χιλιάδες καταληψίες. Ξεκινούν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των φοιτητών και του επικεφαλής αξιωματικού του στρατού. Στις 3.00 το ταγκ σπάει την πόρτα του κτιρίου και ακολουθούν άγριοι ξηλοδαρμοί φοιτητών. Εκατοντάδες φοιτητές βρίσκουν καταφύγιο σε παρακείμενες πολυκατοικίες, ενώ οχτακόσια εξήντα έξι άτομα συλλαμβάνονται. Από το πρωί ξεκινούν νέες διαδηλώσεις διαμαρτυρίας. Συνοπτικά δέκα άτομα σκοτώνονται από στοχευμένα ή αδέσποτα πυρά. Εκκενώνεται και η Πολυτεχνική Σχολή Θεσσαλονίκης. Κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος με απαγόρευση αναπαραγωγής πληροφοριών στον Τύπο και απαγόρευση κυκλοφορίας από τις 15.00

18 Νοεμβρίου 1973

Πραγματοποιούνται σποραδικές διαδηλώσεις στο κέντρο της Αθήνας, οι οποίες διαλύονται με τη ρίψη χημικών. Συλλαμβάνονται περίπου εκατό άτομα και δολοφονούνται τέσσερα, ανάμεσά τους και ο Μιχάλης Μυρογιάννης, ο οποίος δολοφονείται εν ψυχρώ από τον Νικόλαο Ντερτιλή στην οδό Στουρνάρη

25 Νοεμβρίου 1973

Ανατρέπεται ο δικτάτορας Παπαδόπουλος και η κυβέρνηση Μαρκεζίνη με πραξικόπημα του Δημήτριου Ιωαννίδη. Επιβάλλεται εκ νέου στρατιωτικός νόμος, ορίζεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας ο στρατηγός Φαίδων Γκιζίκης και Πρωθυπουργός ο οικονομολόγος Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος

19 Φεβρουαρίου 1974

Εκτεταμένες συλλήψεις στελεχών του ΚΚΕ, της ΚΝΕ και της ΑντιΕΦΕΕ στην Αθήνα, μεταξύ των οποίων οι Νίκος Καλούδης, Αντώνης Αμπατιέλος, Μίνα Γιάννου, Νίκος Κουτρούμπας, Κώστας Κουκουβίτης, Δημήτρης Γόντικας, Κώστας Κάππος κ.ά.

4 Μαΐου 1974

Συλλήψεις 36 μελών της ΑΑΣΠΕ και του ΕΚΚΕ, μεταξύ των οποίων οι Πέτρος Στάγκος, Χρίστος Μπίστης, Γιάννης Μήλιος, Μήτσος Κουμάνταρος, Άγις Τσάρας κ.ά.

20 Ιουλίου 1974

Η Τουρκία εισβάλλει στην Κύπρο με την Επιχείρηση Αττίλας Ι. Γενική επιστράτευση στην Ελλάδα. Η τουρκική εισβολή θα ολοκληρωθεί έναν μήνα αργότερα με την Επιχείρηση Αττίλας ΙΙ

22 Ιουλίου 1974

Μετά την επιτυχή κατάληψη ενός τμήματος της Κύπρου από την Τουρκία, υπογράφεται ανακωχή μεταξύ των δύο εμπόλεμων πλευρών

24 Ιουλίου 1974

Άφιξη του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Ελλάδα. Διορίζεται πρωθυπουργός και σχηματίζει κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας

25 Ιουλίου 1974

Απελευθέρωση πολιτικών κρατουμένων

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελής Βαγγέλης – Ολύμπιος Δαφέρμος (εκδ.), *Όνειρο ήταν... Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα και το Πολυτεχνείο με το βλέμμα των πρωτεργατών*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2003

Αθανασάτου, Γιάννα – Άλκης Ρήγος – Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1974. Πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Αθήνα, Καστανιώτης-Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, 1999

Αντί, τχ. 344, 17 Απριλίου 1987 [Αφιέρωμα «21 Απριλίου 1967: 20 χρόνια μετά»]

Antonίου, Dimitris – Kostis Kornetis – Anna-Maria Sichani – Katerina Stefatos, «Introduction: The Colonels' Dictatorship and Its Afterlives», *Journal of Modern Greek Studies*, τχ. 35/2 (2017), σ. 281-306

Αρχειοτάξιο, τχ. 8 (Μάιος 2006) [Αφιέρωμα «21 Απριλίου 1967»]

Αρχειοτάξιο, τχ. 10 (Ιούνιος 2008) [Αφιέρωμα «Έλληνες στο Παρίσι»]

Αυγερίδης, Μάνος – Έφη Γαζή – Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015

Βερνίκος, Γιώργος (εκδ.), *Όταν θέλαμε να αλλάξουμε την Ελλάδα: Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα, η ΕΚΙΝ και οι καταλήψεις της Νομικής*, Αθήνα 2003

Γάτος, Γιώργος (εκδ.), *Πολυτεχνείο '73: Ρεπορτάζ με την Ιστορία*, 2 τ., Αθήνα, Φιλιππούτης, 2003-2004

Γιαννόπουλος, Γιώργος Ν. – Richard Clogg (επιμ.), *Η Ελλάδα κάτω από στρατιωτικό ζυγό*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1976 [α' έκδοση 1972]

Cavallaro, Maria Elena – Kostis Kornetis (επιμ.), *Rethinking Democratisation in Spain, Greece and Portugal*, Palgrave Macmillan, 2019

Δαφέρμος, Ολύμπιος, *Φοιτητές και Δικτατορία. Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα 1972-1973*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2009

Δέδε, Κατερίνα, «"Ελλάς Ελλήνων –και όχι μόνο– Γελοιογράφων". Γελοιογραφίες στον αντιδικτατορικό τύπο του εξωτερικού», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 8 (Μάιος 2006), σ. 6-12

Δικτατορία 1967-1974. Κείμενα και ντοκουμέντα, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2017

Ελευθεράτος, Διονύσης, *Λαμόγια στο χακί. Οικονομικά «θαύματα» και θύματα της χούντας*, Αθήνα, Τόπος, 2015

Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας. Πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2016

Η λέξη, τχ. 63-64 (Απρίλης-Μάιος 1987) [Αφιέρωμα «Διανοούμενοι και Δικτατορία»]

Καλλιβρετάκης, Λεωνίδας, *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2017

Καλλιβρετάκης, Λεωνίδας, *Πώς φτάσαμε στην 21η Απριλίου;*, Αθήνα, Η Εφημερίδα των Συντακτών, 2017

Καλλιβρετάκης, Λεωνίδας, «Χούντα: σημαίνον και σημαινόμενα. Οι περιπέτειες μιας λέξης», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013), σ. 109–132

Καλλιβρετάκης, Λεωνίδας, «Πολυτεχνείο 1973 – Το ζήτημα των θυμάτων: νεκροί και τραυματίες», στο Γ. Γάτος (εκδ.), *Πολυτεχνείο '73: Ρεπορτάζ με την Ιστορία*, τ. 2, Αθήνα, Φιλιππούτης, 2004

Καραμανωλάκης, Βαγγέλης – Ηλίας Νικολακόπουλος – Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Μεταπολίτευση '74-'75. Στιγμές μιας μετάβασης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2016

Καραμανωλάκης, Βαγγέλης (επιμ.), *Η στρατιωτική δικτατορία 1967–1974*, Αθήνα, εφ. *Τα Νέα*, 2010. Κείμενα: Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Ανδρέας Πανταζόπουλος, Δέσποινα Παπαδημητρίου, Ιωάννα Παπαθανασίου, Δημήτρης Παπανικολάου, Σωτήρης Ριζάς

Καραμανωλάκης, Βαγγέλης, «Ιστορίες της νύχτας 1967–1974. Καταγραφές και αποτιμήσεις του αντιδικτατορικού τύπου», στο Μορφωτικό Ίδρυμα Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας–Θράκης, *Δικτατορία 1967–1974. Η έντυπη αντίσταση*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 94–104

Καραμανωλάκης, Βαγγέλης, «Πρώτες σκέψεις για τη μελέτη του παράνομου αντιδικτατορικού τύπου (1967–1974)», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 5 (Μάιος 2003), σ. 163–176

Κατσάπης, Κώστας, *Το «πρόβλημα νεολαία». Μοντέρνοι νέοι, παράδοση και αμφισβήτηση στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1964–1974*, Αθήνα, Απρόβλεπτες εκδόσεις, 2013

Κλειτσίκας, Νίκος, *Το ελληνικό φοιτητικό κίνημα και ο αντιδικτατορικός αγώνας στην Ιταλία*, Αθήνα, Προσκήνιο, 2000

Κονοφάγος, Κωνσταντίνος, *Η εξέγερση του Πολυτεχνείου*, Αθήνα, Μπογιάτης, 1982

Κορνέτης, Κωστής, *Τα παιδιά της δικτατορίας. Φοιτητική Αντίσταση, Πολιτισμικές Πολιτικές και η μακρά δεκαετία του εξήντα στην Ελλάδα*, μτφρ.: Πελαγία Μαρκέτου, Αθήνα, Πόλις, 2015

Kornetis, Kostis – Eirini Kotsovoli – Nikolaos Papadogiannis (επιμ.), *Consumption and Gender in Southern Europe since the Long 1960s*, Bloomsbury Academic, 2016

Λαμπρινού, Κατερίνα, «Η "γενιά του Πολυτεχνείου" στο καλειδοσκόπιο της Μεταπολίτευσης», στο Μάνος Αυγερίδης – Έφη Γαζή – Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σ. 151–168

Λυγερός, Σταύρος, *Φοιτητικό Κίνημα και ταξική πάλη στην Ελλάδα*, 2 τόμοι, Αθήνα, Εκδοτική Ομάδα Εργασία, 1977–1978

Μαντόγλου, Άννα, *Η εξέγερση του Πολυτεχνείου. Μια κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση*, Αθήνα, Πεδίο, 2011

Μορφωτικό Ίδρυμα Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας–Θράκης, *Δικτατορία 1967–1974. Η έντυπη αντίσταση*, Θεσσαλονίκη 2010

Νικοηλιάκος, Μάριος, *Αντίσταση και αντιπολίτευση 1967–1974*, Αθήνα, Ολκός, 1975

Ο Πολίτης, τχ. 99 (Απρίλιος 2002) [«Διότι δεν συνεμορφώθην...»: Ο πολιτισμός στα χρόνια της δικτατορίας]

Papadogiannis, Nikolaos, *Militant Around the Clock? Left-Wing Youth Politics, Leisure, and Sexuality in Post-Dictatorship Greece, 1974–1981*, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη, Berghahn Books, 2015

Παπάζογλου, Μηνάς, *Φοιτητικό κίνημα και δικτατορία*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1975

Πανταζόπουλος, Ανδρέας, «Για το λαό και το έθνος». *Η στιγμή Ανδρέα Παπανδρέου 1965–1989*, Αθήνα, Πόλις, 2001

Πεπονής, Αναστάσιος, *1961–1981: Τα γεγονότα και τα πρόσωπα*, Αθήνα, Λιβάνης, 2001

Ριζάς, Σωτήρης, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2008

Ριζάς, Σωτήρης, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό Ζήτημα, 1967–1974*, Αθήνα, Πατάκης, 2002

Ροδάκης, Περικλής (εκδ.), *Οι Δίκες της Χούντας: Α: Η Δίκη των Πρωταγώνων, Β: Η Δίκη του Πολυτεχνείου, Γ: Οι Δίκες των Βασανιστών*, 12 τόμοι, Αθήνα, Δημοκρατικοί Καιροί, 1975–1976

Σακελλαρόπουλος, Τάσος, «Αντίσταση 1967–1974. Πολιτική δράση-Ακτιβισμός», στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 9, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 135–142

Σκρουμπέλος, Θανάσης, *Οι κόκκινοι φίλοι μου: Μια ιστορία της οργάνωσης Ρήγας Φεραίος*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2004

Συλλογικό, *Το Πολυτεχνείο είναι εδώ!*, Αθήνα, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2011

Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος, «Ο Μάης του '68 και η Ελλάδα», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 10 (Ιούνιος 2008), σ. 111–119

Χαιρετάκης, Μανώλης, «Η στρατιωτική δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967 ως τομή για τα ελληνικά ΜΜΕ», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 35 (Ιούλιος 2010), σ. 19–56

Χανδρινός, Ιάσωνας (επιμ.-εισαγωγή), *Όλη νύχτα εδώ. Μια προφορική ιστορία της Εξέγερσης του Πολυτεχνείου*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2019

Χατζησωκράτης, Δημήτρης, *Πολυτεχνείο '73. Αναστοχασμός μιας πραγματικότητας*, Αθήνα, Πόλις, 2004

Historein, τχ. 9 (2009) [Αφιέρωμα «Historising 1968 and the Long Sixties»]

Journal of Modern Greek Studies, τχ. 35/2 (2017) [The Colonels' Dictatorship and Its Afterlives]

Woodhouse, C.M., *The Rise and Fall of the Greek Colonels*, Νέα Υόρκη 1985

2 ΑΙΩΝΕΣ σε
21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ



Πλατεία Ελευθερίας 1, 10553 Αθήνα

email: aski@askiweb.gr

τηλ: 210-3223062

www.askiweb.eu

facebook.com/askigr/

2021

ISBN: 978-618-85611-5-1